TILLVÄXT BOHUSLÄN

Protokoll styrgruppsmöte för Tillväxt norra Bohuslän

Tid: måndagen den 13 juni 2016, kl 13.00-16.00
Plats: Tingssalen, Tingshuset, Tanum

Deltagare:

Sotenäs kommun
Britt Wall
Mats Abrahamsson (ej närvarande)
Strömstads kommun
Peter Dafteryd
Ronnie Brorsson (ej närvarande)
Tanums kommun
Liselotte Broberg
Louise Thunström, från § 11
Lysekils kommun
Jan-Olof Johansson
Ronald Rombrant

Övriga:

Maria Vikingsson, Sotenäs (ej närvarande)
Ulf Eriksson, Tanums
Leif Schöndell, Lysekil
Maria Reinholdsson, Strömstad (ej närvarande)

Carl Dahlberg, Tillväxt norra Bohuslän
Ewa Löfgren, Tillväxt norra Bohuslän

Dagordning

§ 1 Mötet öppnas
Ordförande Liselotte Broberg hälsade välkomna och förklarade mötet för öppnat.
§ 2 Val av justerare
Beslutade att välja Britt Wall att jämte ordförande justera protokollet.
Påminnelse om vikt av snabb hantering av protokoll.
§ 3 Anmälan av övriga frågor samt godkännande av dagordningen
Inga övriga frågor anmäldes.
§ 4 Föregående mötesprotokoll
Carl Dahlberg gick igenom beslutspunkter från föregående mötes protokoll.
§ 5 Samrådsredogörelse Maritim näringslivsstrategi
Bifogad 1 Samrådsredogörelse. Carl Dahlberg redogjorde kort för innehållet och de synpunkter som har lämnats.
§ 6 Beslut att ta upp Maritim näringslivsstrategi i respektive kommunstyrelse
Förslag på Beslut:
Styrgruppen för Tillväxt Norra Bohuslän ställer sig bakom denna strategi och ska verka för dess genomförande. Carl Dahlberg uppdras att skickar tjänsteskrivelse till de fyra kommunernas registratorer med följebrev för att få beslutet politiskt behandlat.
Bilaga 2. Bifogad Maritim Näringslivsstrategi i Norra Bohuslän (Del 1)
Hantering av del 2-5
Informationspunkter
§ 7 Plan för Kick-off Maritim näringslivsstrategi och start för samråd Blå ÖP
Planerad till september/oktober. Carl Dahlberg redogör för planen vid nästa möte.

TILLVÄXT BOHUSLÄN

§ 8 Tillväxtverkets beslut angående ERUF-ansökan Maritim utveckling i Bohuslän
Carl Dahlberg informerade om att projektet är godkänt och att Lysekils kommun är projektägare.

§ 9 Leaderbeslut om *En Funktionell Digital Region* och *Förutsättningar för blåa Näringar*
Carl Dahlberg informerade om att båda dessa projekt är godkända.

§ 10 Länsstyrelsens beslut om KOMPIS-ansökan
Carl Dahlberg räknar med att även denna ansökan kommer att godkännas.

§ 11 Uppföljning infrastrukturmöte
Samtliga närvarande redogjorde för sina reflektioner från mötet med Håkan Wennerström, regiondirektör från Trafikverket. Den sammantagna uppfattningen är att det var ett givande samtal. Önskemål om att mötet ska bli årligen återkommande.

§ 12 Rolf Danielsson Granitprojektet
Bilaga 3. Rolf Danielsson hade inte möjlighet att närvara så Britt Wall redogjorde för Förstudie Granit Norra Bohuslän. BESLUTADE att pengarna från Stenakademin ska omfördelas till Granitprojektet. Leader-ansökan kommer att presenteras på nästa styrgruppsmöte.

§ 13 Nuläge Leader-samarbetet (stående punkt)
Carl Dahlberg rapporterade vad som har hänt sedan senast. De efterlyser fler ansökningar när det gäller nivå 2; öppna landskap, lokal mat etc. Även nivå 4.

§ 14 Övriga frågor

a. Ren kust förlust
Carl Dahlberg informerade om att Ren kust har resulterat i en förlust på ca 60.000:-

b. Förslag på nästa möte ändring till 12 september
Nästa möte ligger kvar den femte september 13.00-16.00 och genomförs som ett Skypemöte.

§ 15 Mötet avslutas
Ordförande Liselotte Broberg tackar för visat intresse och förklarar mötet för avslutat.

Liselotte Broberg
Ordförande

Britt Wall
Justerare

Samrådsredogörelse för Maritim näringslivsstrategi för Strömstad, Tanum, Sotenäs och Lysekils kommuner

#ärendenummer KS/2015-0462
Handläggare Carl Dahlberg

2016-04-19

Hur samrådet har bedrivits

Kommunstyrelserna i respektive kommun beslutade i september 2015 att genomföra ett samråd för den Maritima näringslivsstrategin. Strategin har varit utsänd för samråd under tiden 2015-10-01 till 2015-11-15. Handlingarna har även funnits tillgängliga på respektive kommuns hemsida och tillväxtbohusläns webbsida. Där har man även kunnat lämna synpunkter via ett webbformulär

Sammanfattning

Samrådet har gett många viktiga synpunkter på den maritima näringslivsstrategin. Synpunkterna har inte handlat om de politiska formuleringarna i del 1 utan mestadels om hur man bör hantera olika frågor för att nå dit strategin pekar. Även effekter av dessa ställningstaganden tas upp. Många av remissvaren tar upp frågor som måste hanteras inom arbetet med den Blå ÖP.

Frågan om ansvar och delegation i kommunerna och koppling till det miljöstrategiska arbetet lyfts fram och bör hanteras. Infrastrukturella konsekvenser/behov av utbyggd marin energi produktion eller ökad turism påpekas vilket också behöver beaktas i kommande planering. En ökad samordning med södra Bohuslän önskas. Skillnader mellan turism och friluftsliv samt förhållningsättet till turismen tas upp av flera uppgiftslämnare.

Svarslämnarna är positiva till att detta arbete bedrivs och ser det som viktigt bredvid arbetet med den blå Öp:n.

Hantering av Synpunkterna:

Samrådsredogörelsen kommer vara bas för en revidering av del 1 som kommer gå till politiskt beslut i respektive kommunstyrelse. Redogörelsen kommer också vara bas för en framtida revidering av underlagsdelen kap 2-4 samt till den kommande handlingsplanen. Många av synpunkterna kommer att hanteras av planeringsgruppen för Blå ÖP i arbetet med att ta fram denna.

Inkomna synpunkter

Utöver diskussioner och muntliga meddelanden fick vi in 16 svar till samrådet. Samrådet formulerades öppet och gav möjlighet till organisationer så väl som enskilda tjänstemän, företag och privatpersoner att svara.

Skriftliga synpunkter har inkommit till och med 2015-12-31 ifrån (med ärendenummer):

KS 2 Miljönämnden Mellersta Bohuslän

KS 3 Skanova
KS 4 Sv kraftnät
KS 5 Göteborgsregionen
KS 6 Trafikverket
KS 7 Tanum Turism
KS 8 Privatperson/Ulf Selvin
KS 9 Privatperson/Åsa Hardin
KS 10 Turistrådet Västsverige
KS 11 Länsstyrelsen
KS 12 Sjöfartsverket
N 4 Hav och Vattenmyndigheten
N 5 Byggnadsnämnden Sotenäs
N 6 Planenheten Lysekil
N 9 Lysekils kommun turistutv.
N 1 Västra Götalandsregionen - Tjänstemän

Miljönämnden Mellersta Bohuslän KS 2

Synpunkter:

Del 2

- *En beskrivning av förutsättningar*. De styrande målen från statlig och EU-nivå bör konkretiseras lokalt, kommunerna tar aktiv roll i sitt näringslivsarbete och i fysisk planering. Det är viktigt att de medverkande kommunerna prioriterar samordning och samarbetet med de maritima frågorna i de lokala miljömålen och i det miljöstrategiska arbetet. **Detta fodrar då även att ett ansvar för dessa frågor finns uttalat och delegerat i respektive kommuns organisation. Det saknas en sådan samordnande funktion inom miljönämnden i mellersta Bohusläns samlade kommuner.**

Del 3

- *Beskrivningar och bedömningar av de olika marina näringarna, indelade i klustergrupper, allmänt.* En samlande ÖP bedöms motiverad.
- ***S. 23- 42*** *Marina livsmedel.* Kommentar: Vattenbruk är positivt så länge det inte medför negativ miljöpåverkan. En förutsättning är att läget är lämpligt utifrån strandskyddssynpunkt. Viktigt med forskning inom både produktions- som miljösidan.
- **S. 42- 49** *Maritim miljö och rekreation*. Skötsel av natur och kustmiljön samt information är viktiga åtgärder som bör prioriteras i detta sammanhang, t.ex. strandstädning, och är något som bör framgå i kommunernas miljöstrategiska arbete.
- **S. 49-58** *Sjöfart och båtnäring*. Miljönämnden håller med om att flera åtgärder är nödvändiga. Kommunerna bör bland annat förbättra avfallshantering och tömningsmöjligheter för båttoaletter i hamnar. Också viktigt med krav på spolplattor vid båtupptag. Dialog och service måste fungera hos kommunerna för att vara attraktivt för detta område. I de lokala miljömålen bör framgå kommunernas ambition vad gäller standard i natur-, gäst- och övriga hamnar för att ge de optimala förutsättningarna för miljöanpassning.
- **S. 68- 72** *Framtida näringar och forskning.* Återbruk av fiskeredskap och uttjänta plastbåtar samt att åtgärda plastskräp är mycket viktigt för att minska utsläpp av mikroplast i havet – detta är ett stort miljöhot .

- **Allmänt** *Strategins framtagande och användande*. Arbetet med att ta fram strategin är viktigt, inte minst genom att det arbetar fram ett kontaktnät och skapat dialog mellan verksamhetsutövarna. Fortsatt dialog med de marina branscherna är viktig att ta tillvara och fortsätta – en förtroendefråga. Strategin och kommande ÖP är viktiga styrdokument för att styra samhällsplaneringen samt harmoniera med övriga myndigheter och aktörer med miljökraven.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Skanova KS 3

Synpunkter:

Allmänt Inget att erinra mot förslaget på inriktning.

Svenska kraftnät KS 4

Synpunkter:

Allmänt: Svenska kraftnät har i dagsläget inga planer på att anlägga havskablar i det aktuella området men kan inte utesluta att det kan komma att behövas i framtiden. Det är viktigt att man vid planering för havsbaserad energiproduktion även planerar för en landbaserad förstärkning avseende den infrastruktur som transporterar och överför el. För information rörande Svenska kraftnäts framtida planer för stamnätet för el hänvisar vi till *Perspektivplan 2025.* Detta dokument finns publicerat via vår hemsida: http://www.svk.se/

Del 3

- **S. 64** *Analys Marin strategi – Havsbaserad vindkraft* Svenska kraftnät vill förtydliga att vårt ansvarsområde inte är att försörja Sverige och Europa med el som ni skrivit på sidan 64 i er näringslivsstrategi, vi ansvarar för elbalansen i Sverige och för att det svenska stamnätet för el är stabilt. Mer information om vår verksamhet finns på vår hemsida: http://www.svk.se/om-oss/verksamhet/

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp. Samt hanteras vid ev revidering av underlagsdelen.

Göteborgsregionen KS 5

Synpunkter:

Allmänt Förslaget är väl genomarbetat och kommer ge ett värdefullt underlag till fortsatt arbete med fortsatt översiktsplanering och kommande handlingsplan för de fyra medverkande kommunerna. Bra att följa upp strategin och handlingsplanen vartannat år. Kan bli ett viktigt redskap för framtida resursutnyttjning för ett framtida attraktiv Bohuslän.

Del 2

- **Allmänt,** Belys gärna sambanden mellan norra och södra Bohuslän. **Samordning med södra Bohuslän (och arbetet med kustplanering där) är viktigt** eftersom områdenas förutsättningar och utmaningar till viss del är samma, även om det finns många skillnader. Ett sådant perspektiv kan stärka hela regionen.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Trafikverket KS 6

Synpunkter:

Allmänt Positivt att kommunerna strategiskt samverkar då det finns många gemensamma intressen och med det fler möjligheter till lösningar på planeringsproblem.

Del 3

- *Marina livsmedel* I strategin pekas ut fler havsnära lägen för ytterligare utveckling av fiskenäringen och man hoppas också skapa förutsättningar för fler turister. Trafikverket förutsätter att strategier för hur infrastrukturen skall kunna utvecklas när antalet turister, boende samt näringsliv ökar kommer att ingå i fortsatt översiktlig planering.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Tanum Turism KS 7

Synpunkter:

Del 3,
s. 42-49. *Maritim turism och rekreation.*

- Beskrivandet att trenden går mot att besökare (svenskar generellt) delar upp sina semesterdagar och har fler men kortare semestrar, t.ex. weekends, är snarare positivt än negativt för Norra Bohusläns del. Möjlighet till säsongsförlängning blir lättare och den stora utmaningen blir inte att ändra attityden hos besökarna utan snarare att kunna erbjuda ett unikt utbud som konkurrerar med klassiska weekenddestinationer i t.ex. Europa
- **S. 48.** Målgruppen beskrivs som svenska besökare, men Norrmän är den näst största gruppen som utan problem förstår marknadsföringsbudskapen. Det beskrivs och att utmaningen ligger i att nå besökare utanför norden och att attrahera besökare under andra tider på året. Besökare utanför norden tenderar att önska ett annat utbud och andra produkter. Att fokusera på att få besökare under andra delar av året är bra, det ska vi jobba för, men det kan vara farligt att bara fokusera på marknader utanför norden. Svenska och norska besökare som trivs och återkommer ökar chanserna för inflyttning, något som strategin i botten grundas på *(se Blå samhällsbyggnadsmål nr. 5).*
- **S. 48.** Det är viktigt att fokus stannar på att ge småföretagen möjlighet för utveckling och ökad försäljning, snarare än att fastna på att behålla charmen och särarten. Dessa två aspekter måste gå hand-i-hand, annars finns det risk att småföretagen motarbetas vilket kan leda till avveckling av företag och i långa loppen nedgång i besöksnäringen.

- **S. 48.** Samordning inom både den lokala och regionala turismen finns redan i form av turistorganisationernas samverkan, men det kan förbättras och mer resurser kan avsättas. En attitydförändring mot bättre värdskap är minst lika viktig att genomföra bland tjänstemän och mellan tjänstemän och företagare. Tjänstemännens kontakt med företagarna ligger i många fall till grund för företagens verksamheter. Det gäller inte bara företagen inom besöksnäringen, många företag är en del av besöksnäringen trots att de inte är ett traditionellt turistföretag, och kommer i kontakt med besökare och/eller besöksföretag. Alla verksamheter på en destination är en del av besöksnäringen på ett eller annat sätt, oavsett typ av verksamhet. Farligt också att lägga allt i knät på ”Ett enat Bohuslän”, drivkrafter och vilja till förändring bör komma från flera håll om det ska få en genomslagskraft.

Del 3, 49-58. *Sjöfart och båtnäring*

- **Allmänt.** Gällande utrymmeskonkurrens mellan t.ex. sjöfarten och fritidsbåtar, energianläggningar, fiske och vattenbruk, vid kajer etc., är det viktigt att hänsyns tas till alla aspekter vid ett eventuellt vägval, att besöksnäringen får en chans att visa på de ofta höga ekonomiska vinsterna för samhället som näringen ger, samtidigt som miljöpåverkan oftast är låg
- **S. 55.** *Tillgänglighet* Punkten om planering och satsning på underhåll av hamnar och anläggningar, som utgör en viktig förutsättning för näringen inom sjöfart och båtnäring, är viktigt men tillägg är nödvändigt. Bra att tillgängligheten och erforderliga parkeringsmöjligheter finns med i dessa satsningar, men även tillgängligheten till toaletter och andra servicefunktioner bör tas med.
- **S. 54.** *Planering* När det gäller kommunernas roll så är det en viktig del att ha med. Långa handläggningstider och planprocesser försvårar för företagen. Att ha en långsiktig strategi är viktigt. Överlag är det viktigt att verksamheterna har förtroende för kommunerna när det gäller handläggning och attityd. Detta är mycket viktiga punkter som borde lyftas in i fler delar av strategin än bara om sjöfart och båtnäring. En liknande punkt hade tillexempel med fördel kunnat lyftas in i delen om maritim turism, då liknande problem finns i den näringen.
- **S. 54** *Ökat tryck* Viktig punkt. Husbilsbesökare är en ökad trend, och de har ofta samma behov som gästhamnsbesökare. En fördel med husbilsbesök är att de tenderar att ha större spridning av besök under året. En lyckad kombination av servicen till dessa besökare kan motivera en säsongsförlängning och olika långsiktiga investeringar.
- **S. 55** *Regelverk* En utvidgning av bygglovspliktiga objekt kan bli ett hot mot besöksnäringsföretag och utveckling av gästhamnar. Enligt tidigare avsnitt strategin <u>betonar man vikten av utveckling av olika näringar och att motverka långa handläggningstider och planprocesser</u>, något som inte stämmer överens med önskemålen i detta avsnitt.
- **S. 55.** *Kvalitet* Tillgänglighet till parkeringsmöjligheter är en viktig prioritering. Att verksamheter måste öka sin medvetenhet om konsumenters ökade krav på kvalitet är en felaktig prioritering. Det är svårt för enskilda verksamheter att genomföra dessa förbättringar och i många fall måste initiativet och finansieringen komma från högre höjd.

  S. 57. *Analys och omvärld – stycke om förlängd säsong.* Att förlita sig på att säsongen förlängs automatiskt genom att butiker, restauranger och serviceställen har öppet längre på året är farligt. Det krävs mer än så för att få en förlängd säsong, bl.a. ökade marknadsföringsinsatser, bra dialog med andra aktörer på destinationen såväl som lokalbefolkningen etc. Det är en komplex bransch som innebär komplexa utvecklingsstrategier och planering.

  - S. 57. *Analys och omvärld – stycke om lönsamhet för gästhamnar och marinor.* Detta är en hård nöt att knäcka. Kommunala satsningar i kombination med bra lösningar, samt en vilja att förändra, kanske kan bidra till att balansen utjämnas? Kritik finns också mot att kritisera en hel bransch eftersom det är svårt att göra ett sådant generellt uttalande och att det finns flera hamnar längs kusten som arbetar för ett gott värdskap, säsongsförläning och har svårt att få ihop lönsamheten. Man bör istället lyfta möjligheten att utveckla gästhamnarna, fler platser,

och att dessa nu faktiskt behöver prioriteras före säsongsplatser. Vi sliter idag med samma bryggor som på 1980-talet fast båtarna är mycket större. Det finns också behov av att de som äger anläggningarna utvecklar infrastruktur och serviceanläggningar i anslutning till gästhamnarna.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Dessutom kommer de nyttjas i justeringen av handlingsplanen för den Maritima Näringslivsstrategin

Privatperson/Ulf Selvin KS 8

Synpunkter:

Allmänt. Tillväxt Bohuslän saknar **en del som behandlar potentialen för utökat delårsboende**. Attraktiv boende miljö ,med utökade samhällstjänster och en satsning på allehanda servicetjänster året runt attraheras mer distansarbete samt längre boende från oss pensionärer.
Borde också öka året runt boende och därmed skatteunderlaget.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Privatperson/Åsa Hardin KS 9

Tomt dokument inkommet.

Turistrådet Västsverige KS 10

Synpunkter:

Allmänt: Strategin **belyser den maritima besöksnäringens betydelse för norra Bohuslän på ett korrekt och förtjänstfullt sätt** med stor hänsyn till pågående utvecklingsarbeten och processer på såväl nationell som regional nivå.

Del 3

- **. S. 42- 47.** *Maritim turism och friluftsliv.* Detta avsnitt skapar tyvärr utrymme och grogrund för en ofta förekommande och felaktig jämförelse mellan turism och friluftsliv. Innehållet är i grunden korrekt men det är lätt att tolka att turism är något som turister gör och att friluftsliv idkas av kommunens innevånare.

  Turism är per definition en term som beskriver en ***ekonomisk*** aktivitet utförd av en besökare på en destination. Friluftsliv beskriver däremot en ***fysisk*** aktivitet som utförs av människor oavsett bostadsort. Exempelvis kan en turist ta med sig en egen kajak och idka friluftsliv men det skapar ingen turism eftersom det inte genererar någon ekonomisk aktivitet. En lokal

skolklass kan t.ex. ha en friluftsdag där skolan hyr in kajaker åt eleverna. De idkar också friluftsliv men skapar också en ekonomisk aktivitet. Friluftsliv kan med andra ord vara både kommersiell och ideell men har inget med utförarens hemvist att göra. Ett annat exempel är bullerstörningar från motorbåtar och vattenskotrar som ofta hamnar i turismens vågskål som något negativt. Om en kommuninvånare kör sin vattenskoter förbi en paddlande tysk familj är frågan vilken vågskål den störningen i så fall ska läggas i. Jämförelser och analyser av motsättningar mellan turism och friluftsliv blir därför helt felaktiga.

Vad som ska beskrivas och analyseras är däremot det ökade nyttjandet av naturresurserna oavsett vilka nyttjarna är. Intresset för motion, friluftsliv och hälsoaktiviteter växer både som fritidsaktivitet hemma och som reseanledning.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp och förtydligas i den Blå ÖP.

Länsstyrelsen KS 11

Synpunkter:

Allmänt: Handlingen kommer att vara till god hjälp för det fortsatta ÖP-arbetet och även i förhållande till den kommande havsplanen för Västerhavet. De synpunkter som Länsstyrelsen redovisar i detta yttrande kan i första hand ses som en hjälp för att ytterligare integrera strategin i ÖP-arbetet.

Strategin är en genomgång av det näringsliv som kommunerna vill utveckla och vissa faktorer som kan antas påverka den utvecklingen. Viktigt är – vilket också framgår av arbetet – att dessa faktorer är under ständig förändring. Denna förändringstakt framstår som accelererande idag. **En grundläggande problematik i långsiktig planering, som en översiktsplan, är därför att finna styrmedel som inspirerar till och tvingar fram nödvändiga anpassningar för hushållning av mark- och vattenanvändning** utan att bristen på flexibilitet leder till utebliven eller motsatt effekt

Hållbarhet: En långsiktigt hållbar planeringshorisont är i teorin oändlig, men även i praktiken är de omkring 20-100 år som ofta används en krävande uppgift med större osäkerheter på vissa områden. Strategins livslängd är satt till 2021, med biennal revision.

Mark- och vattenanvändning: **När det gäller fysisk planering är det bra att komma ihåg att även sötvatten och grundvatten behöver hanteras vid kusten**. När vi talar om kustzons- och havsplanering är vattenområdena av samma dignitet som marken och Länsstyrelsen avser konsekvent såväl vatten som mark när benämningen av praktiska skäl förkortas till *markanvändning, markanspråk* och så vidare i detta dokument.

Del 2

- **Allmänt: Processen som pågår att ta fram en liknande plan i södra Bohuslän skulle med fördel kunna samverka ytterligare med den i norra Bohuslän.** Förutom att de båda processerna kan inspirera varandra bör de så småningom kunna kopplas i problembeskrivningar och ställningstaganden då de förenas av samma Västerhav och gemensamma landbaserade strukturer.

Att dokumentet sätter Norra Bohuslän i en global kontext och är bra. Samtidigt är förändringstakten så stor att man i **strategin bör hantera frågan om hur man löpande ska ta till sig nyheter när arbetet är avslutat**.

- *Varför en strategi?* Ett sätt att hantera all den grundläggande kunskap som samlas i strategin är **att tydligt peka ut vilka parter som har en viss påverkansmöjlighet i sin hand**. **Särskilt viktigt blir det att välja ut de åtgärder som kommunerna själva kan stå för och i vilket sammanhang detta ska ske.** Man skulle kunna se detta som en investeringskedja, där avkastningen av den första åtgärden finansierar den andra och så vidare. Den kommande handlingsplanen får antas hantera dessa frågor och det är ur Länsstyrelsens perspektiv viktigt att vara tydlig med översiktsplanens roll även här.

- *Forskning och innovation* här är det viktigt att kommunerna pekar ut vilken den egna räckvidden är och omsätter detta i sin handlingsplan, med eventuella markbehov redovisade i ÖP.

- *Långsiktig hållbarhet* Bra och viktigt med fokuset på långsiktig hållbarhet. ”Kunskapsbaserad dialog” är en term som används och den pekar i en riktning som Länsstyrelsen bedömer är nödvändig. **En central fråga i framtiden är att mer detaljerat beskriva vilken denna kunskap är; var ska den komma ifrån och vem är det som ska ta den till sig för att bygga framtidens näringar på ett mer vetenskapligt kunskapsunderlag?**

Del 3

- *Nuläge/Relation till regelverk, s20* Regelverket är krångligare i vatten än på land, menar verksamhetsutövare. Dagens verksamhetsutövare behöver betydligt mer kunskap än för några decennier sedan. Näringslivet, kommunerna och övriga organisationer/myndigheter kommer att behöva driva de här frågorna. Förslag till åtgärder som kan åtgärda detta: dels om kunskapshöjande aktiviteter och satsningar till verksamhetsutövarna, dels om att jobba med tjänstefunktioner för näringslivet som administrativt stöd. Att en förändring mot mer liberalisering i lagstiftningen och tillståndsförfarandet kommer ske är osannolikt, tendensen är snarare tvärtom.

- *Fiske, s23* Arbete med den maritima strategin och Blå ÖP kommer vara värdefullt för planeringen i området, framförallt i områden där yrkesfiskets landbaserade intressen konkurrerar med planer för nybyggnation av bostäder när tomtpriserna stiger. Havs- och fiskerimyndighetens arbete för havsplanering kan vara värdefullt för kommunerna.

- *Turism.* Kustens natur- och kulturvärden har till viss del ändrats genom den ökade ombyggnationen av fiskebodar till bostäder istället för fiske- och sjöanknutna ändamål. Det gäller också att förlänga säsongen utöver tre intensiva veckor i juli, eftersom trycket leder till negativa effekter, till exempel i form av att turister skräms bort. Lanskapet tål inte en fördubbling av antalet turistanläggningar i strandnära lägen, det behövs definieras vilken förändring kustlandskapet tål utan att det leder till negativa effekter på attraktiviteten. Kommuner har i stort inget direkt inflytande över vilka företag som verkar innanför sitt ÖP-område. Strategin skulle för att definiera sin egen roll kunna redovisa vilka verktyg kommunen själva skulle kunna använda, vilka av dessa man vill använda och motiv för dessa ställningstaganden. Det kan till exempel röra sig om strandstädning, återställning av negativt påverkade områden och dubbelriktade kunskapskampanjer mot näringslivet.

Ett annat sätt som prövats bland annat på Skånekusten är att göra samhällsekonomiska analyser av vad exempelvis strandområden har för värde. Se: https://www.ystad.se/globalassets/dokument/lou/avd-f-strat-miljoarb/sweco---dokumentation-av-strandfodring-2013-08-16-rev-2014-03-19.pdf

- *Friluftsliv* Friluftsliv är inte en näringsgren. När man talar om turism i Bohuslän behöver termen ändå användas och här finns det idag brister i begreppsapparaten. I miljöbalken och dess förarbeten kan man uppfatta två betydelser. Det rörliga friluftslivet som består av aktiviteter i landskapet. Att vandra, bada, segla och fiska till exempel. Fokus är på aktiviteten och inte på de hjälpmedel som behövs. Man räknar bort idrottsliga prestationer och förutsätter att själva markanvändningen är kostnadsfri. Kopplingen till allemansrätten är förstås stark för det rörliga friluftslivet.
  Den andra betydelsen handlar om att ett områdes rekreationsvärden förstärks om det finns tillgång till stödanläggningar. Exempel på sådana är möjligheter till tillfällig övernattning, serviceorternas kommersiella och offentliga utbud och gästhamnar. Även småbåtshamnar för permanent förtöjning räknas upp.

  Strategin och den blå ÖP:n bör kunna bli forum för att hantera frågan om hur turismen ska kunna växa till en dubbel omsättning med bibehållna möjligheter för spontant friluftsliv enligt den första definitionen ovan. Länsstyrelsen menar att dessa potentiella konflikter är svåra att mäta. Det är därför nödvändigt att utveckla lokala beskrivningar av risker och åtgärder för att förhindra skada, så att stat och kommun kan komma överens om tolkningar av riksintressena i respektive kommuns ÖP. Här är strategin en viktig grundsten med möjlighet till en hög grad av konkretion.
  En ansats till ställningstagande återfinns på sidan 48. ”Det är tveksamt att det gagnar Bohuslän i stort att skapa en turistdestination som bygger på charteraktiviteter med någon eller några få aktörer som kontrollerar hela näringen.”
  Utöver detta behöver den strävan mot destinationsmognad som turistbranschen strävar mot, ständigt värderas mot upplevelsen av Bohuslän.

  Området runt Preemraff i Lysekils kommun omfattas av riksintresse för industriell produktion. Det är ett skydd med mycket långsiktigt syfte. Om det finns behov av den typen av storskalig industri i framtiden ska plats finnas där, alternativa platser saknas.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp och vara en naturlig del i formulerandet av den Blå ÖP.

Sjöfartsverket KS 12

Synpunkter:

Allmänt: Sjöfartsverket välkomnar en näringslivsstrategi för de fyra kustkommunerna i norra Bohuslän.

Del 3

- **Marina livsmedel** (2. Ett bärkraftigt blandat vattenbruk…)

  Sjöfartsverket ser med viss oro på den eventuella utrymmeskonflikt som kan uppstå mellan ett utökat vattenbruk med en samtidigt ökande turistnäring (fritidsbåtar).

Det förefaller såsom en nödvändighet att vattenbruk kan bedrivas inom strandskyddat område utan komplicerade tillståndsprocesser för att sådana potentiella konflikter skall kunna undvikas. Sjöfartsverket ser därför att en samsyn mellan kommunerna och Länsstyrelsen i frågan om strandskydd kopplat till vattenbruk är av yttersta vikt

Att placera anläggningar utanför strandskyddat område begränsar kraftigt de tillgängliga områdena och det är också här en stor del av fritidsbåtstrafiken rör sig.

- **Sjöfart och båtnäring**
  Sjöfartsverket välkomnar kommunernas initiativ till att öka den nautiska kompetensen inom förvaltningarna. Sjöfartsverket ser att planering av vattenbruksanläggningar och fritidsbåtshamnar är exempel på sådana områden som kan förbättras.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp samt vara en del i framtagandet av handlingsplanen för den Maritima Näringslivsstrategin.

Hav och Vattenmyndigheten N 4

Synpunkter:

Allmänt: Ser positivt på att kommunerna i Norra Bohuslän sammankopplar utveckling av de maritima näringarna med den blå översiktsplaneringen.

Statlig havsplanering: Fr.o.m. 1/9 2014 finns en ny bestämmelse i miljöbalken (4 kap 10 §) om statlig havsplanering i Sverige. 23/7 2014 antog Europaparlamentet och Europeiska unionens råd ett ramdirektiv för havsplanering. Havsplaneringsförordningen(2015:400) reglerar genomförandet av havsplaneringen.

Genom att den maritima näringslivsstrategin har utvecklingsmål formulerade med naturvärdenas betydelse som utgångspunkt skapas förutsättningar för en hållbar tillväxt i norra Bohuslän.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Byggnadsnämnden Sotenäs N 5

Synpunkter:

Del 2

Håller med att trender och utveckling styrs av marknadskrafter, men att kommunerna i fysisk planering och näringslivsarbete för att stödja utveckling som bedöms vara positiv.

För att samordna arbetet kring de marina frågorna fodras att ett ansvar för dessa frågor finns uttalat och delegerat i respektive kommuns organisation.

Del 3

- *Marina livsmedel* Vattenbruk är positiv om det inte medför negativ miljöpåverkan. En förutsättning är att läget är lämpligt utifrån områdets fysiska förutsättningar där bedömningar måste ske i varje enskilt fall. Bra och tydlig analys på sid 37 – 40.

- *Maritim turism och rekreation* Friluftsliv och turism är helt beroende av naturen, som är vår stora resurs. Den viktigaste förutsättningen är att den bevaras.

- *Sjöfart och båtnäring* Byggnadsnämnden håller med om att flera åtgärder är viktiga. Bl.a. ger en bättre planering av farleder och fartygsrutter mindre utsläpp samt minskar risk för kollisioner och körning i ekologiskt känsliga områden. Att kommunerna behöver tydligare visioner och engagemang att hitta möjligheter till utveckling i olika näringar, att handläggningstider och planprocesser behöver åtgärdas, samt fungerande kommunikation och service, det är aspekter som måste fungera så bra som möjligt. Detta gäller givetvis även nämndens egen myndighetsutövning och service.

- *Framtida näring och forskning* Instämmer i att bl.a. återbruk av fiskeredskap och uttjänta plastbåtar, liksom att åtgärda plastskräp är viktigt för att erhålla en hållbar utveckling inom den marina näringen.

- *Strategins framtagande och användande* Det är viktigt att ta tillvara dialogen med de marina branscherna och fortsätta den. Ytterst är detta en förtroendefråga.

Allmän slutkommentar: Sotenäs kommun anser att en för stor population av skarv och säl har stor påverkan på havets bottenlevande fiskar och att begränsningar krävs i populationen. Vidare kräver kommande landningsskyldighet att kommunerna har resurser för detta och att detta sker inom ramen för föreskrifterna i SJÖFS 2001:12 och SJÖFS: 13.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp. Säl och skarvfrågan kommer att diskuteras med Lst och HaV vid tillfälle.

Planenheten Lysekil N 6

Synpunkter:

Allmänt: Mycket redaktionella kommentarer. Nedan följer kommentarer rörande innehållet.

Del 2

- *Inledning* Kan man sammanfattande säga att de blå samhällsbyggnadsmålen och förtydligande av dem utgår från och tar hänsyn till nedanstående mål, strategier och planer eller är detta ytterligare hänsynstagande som ska hanteras utöver samhällsbyggnadsmålen?

Del 3

- *Maritim turism och rekreation* Ur ett näringslivsperspektiv är det väsentligt att skilja turism från friluftsliv, men inte ur ett planeringsperspektiv… Markanspråken är desamma.
- *Marin energi* Rekommendationer kring vilka hamnar som fungerar som lager för delar eller för byggnation av energianläggningar, har vi koll på det i det Blå ÖP- arbetet?

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Lysekils kommun Turistutvecklare/Näringslivsenheten N 9

Synpunkter:

Upplever att man ofta likställer turismen längs med kusten med båtnäringen (småbåtsåkandet) vilket ofta är friluftsliv och inte tar del av de turistiska erbjudandena.

Konflikter med miljöfrågor och kommersialisering (av båtnäringen) lyfts fram och ger en orättvisa mot andra operatörer som jobbar med aktivitetsturism.

Aktivitetsturismoperatörerna driver ofta mot ett bättre miljöförhållningssätt.

Det blir för mycket fokus på båtnäring.

Aktivitetsturismoperatörer kan vara en resurs att nyttja och det finns en medvetenhet vid att resursens bevarade är central för den fortsatta verksamheten.

Kommentar:

Synpunkterna kommer hanteras av Blå ÖP:s plan- och arbetsgrupp.

Västra Götalandsregionen – Tjänstemän miljönämnden Mellersta Bohuslän N 1

Har tyvärr inte hunnit ta remissen genom politiken, kan inte ge officiellt remissvar. Tjänstemännen ser strategin som ett väldigt angeläget bidrag för att utveckla maritima klustret i Västra Götalandsregionen, och vill fortsätta att delta aktivt.

Antagandehandling 2016-06-13

MARITIM NÄRINGSLIVSSTRATEGI

för Strömstad, Tanum, Sotenäs och Lysekils kommuner

STRÖMSTADS KOMMUN

TANUMS KOMMUN

Sotenäs kommun

LYSEKILS KOMMUN

DEL 1 – AVSIKTSFÖRKLARING OCH MÅL

Den Maritima näringslivsstrategin och den Blå översiktsplanen är två parallellt framtagna politiska dokument som visar intentionen med våra havsresurser i Norra Bohuslän. Den Blå översiktsplanen bygger på behov identifierade i den Maritima näringslivsstrategin. Strategin baseras på konkretiseringar av de blå samhällsbyggnadsmålen framtagna som grund för strategin och översiktsplanen.
Den Maritima näringslivsstrategin är framtagen på politiskt uppdrag av styrgruppen för Tillväxt Norra Bohuslän vilken inbegriper Strömstad, Tanum, Sotenäs och Lysekils kommuner. Arbetet är brett förankrat i näringslivet och baserat på intervjuer, rundabordssamtal, kompetensdagar samt externa och interna utredningar och strategidokument. Strategin harmonierar med strategier och handlingsplaner inom de olika sektorerna och på EU, nationell, regional och lokal nivå.

Strategin ska användas för att ge riktlinjer i arbetet med den Blå översiktsplanen och leder till en separat handlingsplan med åtgärder. Dessa åtgärder är centrala för att göra verklighet av de möjligheter som finns inom det maritima området i vår region. Livslängden av strategin sätts till 2021 för att matcha EU´s strukturperiod (2014-2020). För att säkerställa samverkan mellan kommunerna ska ansvaret för de maritima frågorna uttalas och delegeras i respektive kommun. Strategin och handlingsplanen ska följas upp vartannat år.
Strategin kan användas av tjänstemän och politiker som behöver mer information inom en maritim sektor. Samtidigt kommer den göras tillgänglig för intressenter, entreprenörer och lokala företag för att få upp intresset för möjligheterna med de maritima näringarna i denna region.

Vi behöver nyttja våra resurser och möta utmaningar med en fortsatt utveckling av vårt näringsliv. Samtidigt behöver vi göra det utan att för den skull sätta vår attraktivitet eller våra naturvärden på spel. Norra Bohusläns attraktivitet är beroende av rena, artrika och livskraftiga hav. Havets livskraft är också en grundläggande förutsättning för de flesta maritima näringar som är etablerade eller är på väg att etableras i vår region. Minst lika viktigt är det att värna våra unika kultur- och naturvärden på land och i hav så att de finns kvar för kommande generationer.
De maritima näringarna förväntas vara en av Europas kraftigast växande sektorer framöver. Därför är det av central betydelse att väl förvalta våra havsresurser och skapa för vår region största möjliga värde ur en hållbar användning av dessa.

Foto Sotenäs kommun

AVSIKTSFÖRKLARING

En maritim framtid för Norra Bohuslän

De fyra kommunerna i Norra Bohuslän är överens om att:

- Skapa förutsättningar för en hållbar och bestående utveckling av maritima näringar som nyttjar våra havsresurser och möjliggör vårt traditionella förhållande till havet.
- Uppmärksamma betydelsen av maritima näringar och forskning för våra kommuner och den potential som de innefattar. De näringar som etablerar sig och växer i vår region kan och ska skapa mervärde här.
- Värdesätta och värna havets resurser och naturvärden då framtiden likväl som historien och kulturarvet är kopplade till havet.

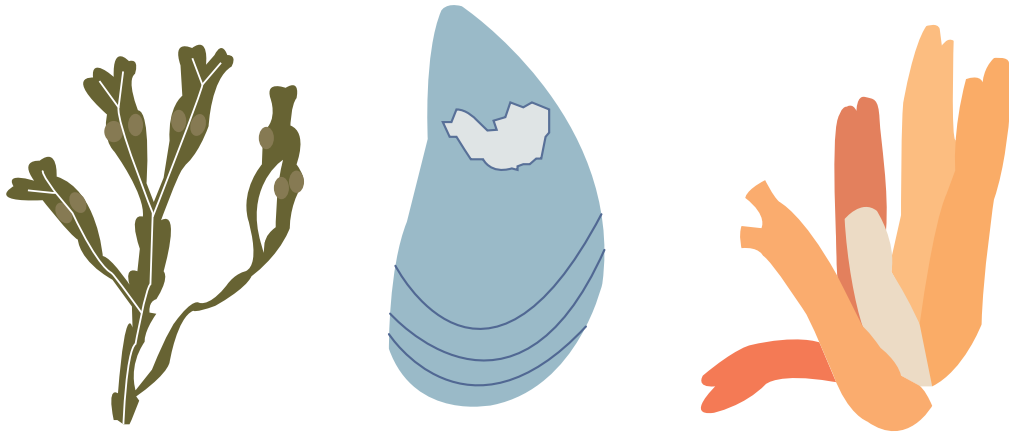

KONKRETISERING AV DE BLÅ SAMHÄLLSBYGGNADSMÅLEN

De blå samhällsbyggnadsmålen antagna av respektive kommun är utgångspunkt för den maritima näringslivsstrategin. All maritim utveckling i våra kommuner är grundade i en förståelse för naturvärdenas betydelse. Det är med denna utgångspunkt som följande mål är formulerade och konkretiserade i en näringslivskontext.
Generellt gäller att de fyra kommunerna i Bohuslän ska samverka med och vara en aktiv del av det ”Maritima klustret i Västsverige”. Dessutom ska kommunerna effektivisera beslut och myndighetsutövning i syfte att underlätta för företag att etablera och utveckla hållbara verksamheter.

MARINA LIVSMEDEL

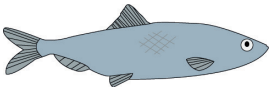

1. **Ett hållbart fiske med kringnäringar ska finnas och vara grunden för en levande skärgård och kustsamhällenas identitet och attraktivitet nu och i framtiden.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Föra en kunskapsbaserad dialog med berörda myndigheter för att stödja en fiskeripolitik som möjliggör och stärker ett lokalt kustnära fiske.

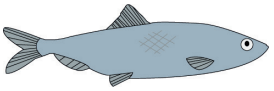

2. **Ett bärkraftigt blandat vattenbruk med kringnäringar som inte skadar den marina miljön ska ges möjlighet att etableras.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Aktivt arbeta för att vattenbruk blir en tydlig näring i våra kommuner.

   Verka för att bereda plats för odling och behandling av fisk, skaldjur, alger, mm.

   Verka för att tillgängliggöra havsnära lokaler och andra förutsättningar för diversifiering och kombinationer av fiske, vattenbruk och turism.

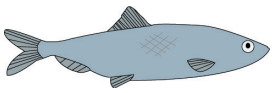

3. **Marin livsmedelsindustri ska ges utvecklingsmöjligheter.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Värdera den marina livsmedelsindustrin som en viktig del av vårt näringsliv och bidra till dess fortsatta verksamhet och utveckling i våra kommuner.

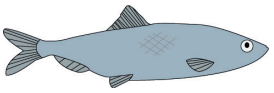

4. **En småskalig marin livsmedelsbransch med lokalt fångad fisk och skaldjur kopplat till lokal matkultur och besöksnäring ska uppmuntras och ges möjligheter att utvecklas.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Verka för att lokala fisk- och skaldjursprodukter lyfts fram.
   Peka ut havsnära lägen för hållbar produktion och beredning av marina livsmedel.

MARITIM TURISM

5. **Skärgård, kust och hav ska planeras för de som bor här med kvaliteter som attraherar våra besökare och lägger grund för en blomstrande turistnäring.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Profilera sig som en aktiv region året runt med upplevelser utifrån de bohuslänska profilområdena skaldjur, skärgård och människor.

   Arbeta enligt avsiktsförklaringen och handlingsplanen för ”Ett enat Bohuslän”.

6. **Vår fantastiska kust ska vara ren och attraktiv samtidigt som den ska vara tillgänglig för alla.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Utveckla plattformen för ”Ren och Attraktiv kust” genom samverkan med övriga kommuner i Bohuslän

   Stödja utveckling av skärgårdstrafik för att underlätta för besökare utan båt att få tillgång till havet och skärgården.

   Värna kustzonen, så att den är och förblir attraktiv och tillgänglig för nuvarande och kommande generationer.

7. **Skärgårdslandskapets karaktärsdrag och kustsamhällenas kulturvärden ska bevaras, tillgängliggöras och fortsatt bidra till vår identitet.**

   Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

   Lyfta fram naturturism och skyddade områden.

   Tillgängliggöra och bevara kulturvärden genom hänsyn och uppmärksamhet i samhällsplaneringen och därmed skapa förutsättningar för besök och näringsliv.

   Uppmuntra och underlätta diversifiering och kombination av olika verksamheter exempelvis fiske, kultur och turism för att stärka och utveckla vår maritima identitet.

SJÖFART OCH BÅTNÄRING

8. Sjöfartens och båtnäringens mark- och vattenbehov ska prioriteras i de strategiska lägena för att säkerställa frakthamnarnas möjligheter och persontrafikens utveckling.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Säkerställa erforderlig nautisk kompetens i kommunernas organisationer.

9. Ett hållbart och hänsynsfullt båtliv ska utvecklas mot liten negativ påverkan på miljö, trivsel och säkerhet.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Skapa samverkansmöjligheter mellan företag i de olika branscherna.

Etablera ändamålsenliga sugtömningsstationer, sophanteringsrutiner, spolplattor med mera som möjliggör ett hållbart båtliv.

Verka för att ge båtlivet i våra kommuner en tydlig miljöprofil.

10. Skärgården ska vara tillgänglig även för de som inte har egen båt.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Samverka för att ge förutsättningar för persontrafik som binder ihop kusten.

11. Infrastruktur för ett förändrat båtbruk ska understödjas exempelvis båtramper, alternativ förvaring, dagsuthyrning och båtskrotar för att underlätta en hållbar båthantering.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Utvärdera behov, möjligheter och resurser för ett förändrat båtbruk.

12. Marinor och kommunala hamnar ska bidra till en bättre miljö och vara attraktiva platser för vistelse och båtvård.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Samverka för att höja kvaliteten på båtnäringens service och därmed förbättra båtupplevelsen längs hela kusten.

Stödja återbruk och insamling av marint avfall och turistiskt skräp.

MARIN ENERGI OCH FORSKNING

13. Förutsättningar för att etablera verksamheter inom marin energi inklusive marina testbäddar ska finnas på lämpliga platser i vårt område.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Verka för att etablera en infrastruktur som möjliggör tester i våra kommuner.

Behålla det positiva förhållningssätt som man haft mot verksamhetsetableringar i området samt verka proaktivt för nya etableringar.

Kommunicera kommunernas visioner, ambitioner och ansvarstagande kopplat till marin energi och forskning.

14. Förutsättningarna för utveckling av forskningsnäringen och dess förankring i det lokala närings- och samhällslivet ska stärkas.

Kommunerna i Norra Bohuslän ska:

Ta en framåtsträvande nyckelroll i att sammanföra näringsliv och forskning.

Säkerställa det långsiktiga perspektivet och hushålla med havsnära verksamhetsmark samt prioritera miljöarbete för att bibehålla förutsättningar för framtida näringar och forskning.

Skapa och prioritera utvecklingsmöjligheter för den marina forskningsnäringen.

Dessa konkretiseringar av de blå samhällsbyggnadsmålen kommer att hanteras i en handlingsplan med åtgärder. Planen kan dock komma att successivt revideras.

FÖRSTUDIE
GRANIT
NORRA BOHUSLÄN

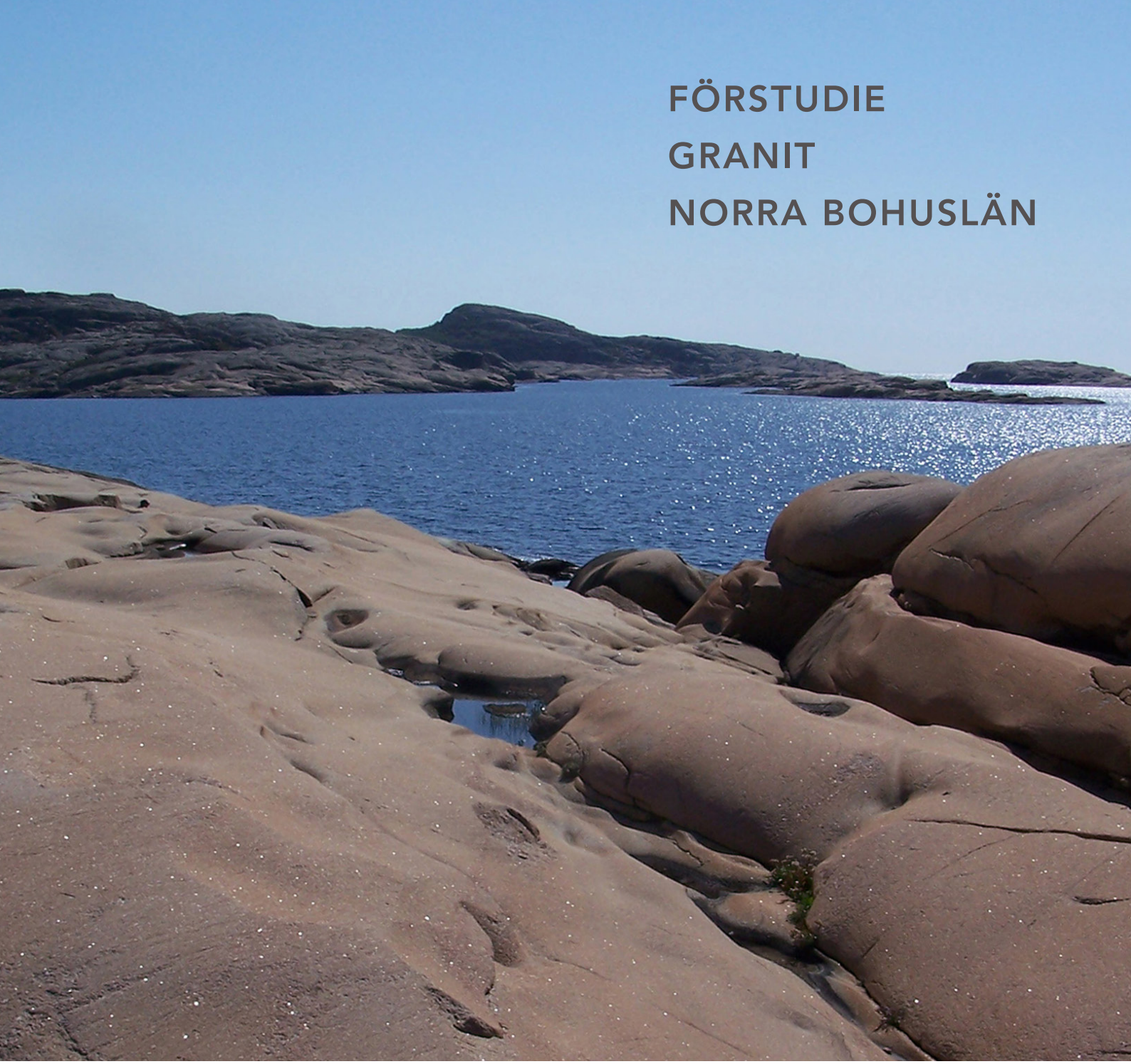

”Som blågrå dyning
bohusbergen rullar i ödsligt majestät
mot havets rand”

Evert Taube - Inbjudan till Bohuslän

FÖRSTUDIE

GRANIT

NORRA BOHUSLÄN

ROLF DANIELSSON

Reviderad ny upplaga 2016-06-07

Innehåll

Inledning 5

Förstudiens syfte och mål 6

Metod och arbetssätt 6

Kulturturistiskt perspektiv på granitlandskapet 7

Erfarenheter av samverkan i granitlandskapet 8

Skapandet av en modell för samverkan 10

Lokala utvecklingsmiljöer – "noder" 11
- Stångehuvud mfl 11
- Lahälla-Rixö 12
- Härnäset 13
- Bohus-Malmön 13
- Hunnebostrand 14
- KKV-Bohuslän, Skärholmen 15
- Hamburgsund 16
- Hällevadsholm - Rabbalshede 16
- Fjällbacka 17
- Världsarvet Tanum –Vitlycke 18
- Svinesundsområdet 18
- Krokstrand 19

Samverkan inom plattformen 20

Horisontella perspektiv 22
- Geologi och natur 22
- Ungdomssatsning 22
- Kulturarvets brukande och planering 23
- Samverkan med Akademien 23

Fortsatt process och aktiviteter 24
- Lokala utvecklingsmiljöer och samverkan 25
- Horisontella perspektiv 25
- Illustration fortsatt process 26
- Besöksmål med granitfokus 29
- "Stenens Hus" 31
- Styrgrupp och referensgrupp 32

Inledning

Den bohuslänska graniten möter havet i söder från Gullmarsfjorden och når över Idefjorden in i Norge. Sambandet mellan land och hav har formats av såväl istidens bearbetning som av mänskliga händer under långa tider. Den geologiska formationen bohusgranit går tillbaka ofantliga 920 miljoner år i tiden och dess färg varierar från grått över till rött.

Förstudien tar sin utgångspunkt i mötet mellan havet, landskapet och människan där kulturarv, konst, skulptur och näringsutveckling är delar som kan samverka för att skapa ett långsiktigt hållbart samhälle. Många olika projekt har initierats, ofta på lokal nivå, för att lyfta fram och utveckla delar av det bohuslänska granitlandskapet. Många av dessa har dock inte haft uthållighet eller förmåga att se helheter och en bredare samverkan saknas. Sett mot den bakgrunden och att många internationella organisationer och företag gärna vill lyfta fram landskapets unika kvalitéer och historia så känns det angeläget att en förstudie försöker att ta ett helhetsgrepp och hitta samverkan mellan aktörer på lokal, kommunal och regional nivå.

Arbetet med att ta fram en projektbeskrivning och ansökan om förstudiemedel inleddes under 2014 i en mindre arbetsgrupp där vi träffades i Hunnebostrands Folkets Hus för samtal kring ett större sammanhängande projekt utifrån sten, konst och kulturarv. Sotenäs kommun, Folkets Husföreningen, Stenskulpturgruppen och Västarvet var aktiva parter, men även KulturUngdom i Västra Götalandsregionen medverkade.

Under sommaren skedde överläggningar mellan kultur- och regionutvecklingssekretariatet i Västra Götalandsregionen, Fyrbodals kommunalförbund och Västarvet för att skissa på en process som avsåg att driva utvecklingsfrågor utifrån granitlandskapets förutsättningar. Kontakt togs med de fem nordliga kommunerna i Bohuslän och möten hölls med kommunala representatanter inom både kultur och näringsliv i juni och oktober 2014 för att få inspel från den kommunala nivån på insatsområden och prioriterade områden av granitlandskapet.

I december formulerades en projektbeskrivning till en förstudie där Sotenäs kommun åtog sig att vara huvudman för projektet. Medel erhölls sedan under våren 2015 från Västra Götalandsregionen och Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Samtliga kommuner i norra Bohuslän och Kommunalförbundet Fyrbodal har aktivt medverkat och stöttat projektet.

Under mars månad anställdes undertecknad som processledare för att under 2015 genomföra förstudien.

Rolf Danielsson
Processledare Granit

Britt Wall
Projektansvarig Sotenäs kommun

Förstudiens syfte och mål

Projektets syfte är att skapa förutsättningar för att genomföra ett större projekt med att driva en utvecklingsplattform för norra Bohuslän som bygger på granitlandskapets unika natur- och kulturarv. Målet för detta är att utveckla kulturföretagande och kulturarvsturismen och därigenom skapa fler entreprenörer inom kultur- och turistnäringen.

Förstudien skall även ge ett underlag för att söka ett huvudprojekt med finansiellt stöd genom regionala, nationella och EU-medel.

Metod och arbetssätt

Förstudien har arbetat med att försöka identifiera olika aktörer i granitlandskapet genom att samla in befintlig information. Genomförda projekt har studerats i arkiven hos Leader norra Bohuslän, Fyrbodals Kommunalförbund, Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän samt hos Bohusläns Museum. Detta har följts upp med samtal och intervjuer med olika aktörer.

Kommunala tjänstemän har intervjuats för att skapa överblick över de processer som har genomförts eller pågår utifrån förprojektets inriktning. Vi har även i möten med kommunerna efterlyst de inriktningar som kan tänkas utgöra en form av unicitet för varje kommun och den framtida satsningen inom dessa områden.

För att utveckla projektet och skapa nya perspektiv i processen har en styrgrupp samt en referensgrupp bildats. Även om förprocessen bara omfattar en kortare period så har flera möten ägt rum som lett till att nya perspektiv kunnat lyftas fram i slutrapporten.

Två seminarier har anordnats inom ramen för projektet. Det första genomfördes 3-4 september och hade som målgrupp arkitekter, konstnärer, skulptörer, företagare och beställare inom offentlig förvaltning. En seminarierapport har utarbetats och erfarenheterna har arbetats in i förprojektet. Det andra seminariet som genomfördes den 26 oktober har haft som syfte att lägga en första grund för samverkan mellan de aktörer, främst inom den ideella sektorn, som finns inom de olika lokala utvecklingsmiljöerna.

Under processen har även kontakt tagits med Leader norra Bohuslän, Halden Historiske Samlinger, Stenindustriförbundet samt Sotenäs kommuns EU-samordnare för att informera om förstudien. Kontakt har även etablerats med forskaren Lisa Warsén för att vårt projekt skall kunna ingå som en del av en kommande studie av uppbyggnaden och utvecklingen av gemensamma "riken" i landet. Samråd och möte har skett med turistutvecklarna i kommunerna som uttryckt sitt stora intresse för förstudien. Förstudierapporten har utarbetats av processledaren utifrån de genomförda aktiviteterna och det insamlade materialet. Allt underlag förvaras på Sotenäs kommuns arkiv.

Intressant nog så ligger förundersökningen i en tid när de bohuslänska kommunerna har tagit initiativ till en helhetssyn över landskapets möjligheter. Under året så har "Handlingsplanen för besöksnäringen i Bohuslän" antagits av samtliga kommuner. Den redovisar ansvarsfördelning och åtagande mellan Turistrådet, kommunerna, turistorganisationerna och företagen. Grunden för denna plan ligger i det arbete som genomförts under perioden 2012 - 2015 med rubriken "Hållbar destinationsutveckling" och där man fått stöd av Tillväxtverket. Här finns ett tydligt fokus på den internationella marknaden. I handlingsplanen omtalas kultur som ett av de tre fokusområdena och som profilbärare finns skärgården och människorna. Handlingsplanen skall öka det ekonomiska värdet av besöksnäringen, skapa ökad lönsamhet för företagen samt öka sysselsättningen.

I ansvarsfördelningen så kan Turistrådet processleda arbetet med att ta fram kvalitativa produkter med inriktning på hållbarhet, de kan även ge stöd till internationell marknadsföring under varunamnet Bohuslän. Det finns även en utvecklad webbplattform att tillgå. Kommunalt och lokalt kan man utnyttja den affärsutvecklingsmodell som går under namnet "Sverige - Norden - Världen" och i detta perspektiv finns graniten som en produkt som under alla tider siktat in sig mot export. På ett annat sätt kan man uttrycka det som så att graniten redan under 1800-talets slut var exportmogen, men då mer inriktad på produktion än upplevelser. Men visst har de omfattande kontakterna med exportländerna avsatt många avtryck i det bohuslänska landskapet och hos människorna som fortfarande är avläsbara idag.

Tillväxtverket har även valt att peka ut Bohuslän som en av landets fem mest attraktiva destinationer och även stöttat processen med medel för att öka turismen med sikte på en fördubbling till 2020. Till detta kommer att Bohusläns skärgård av TV-kanalen CNN utsetts till världens sjunde vackraste vildmark.

I samverkan mellan de nordliga kommunerna, Strömstad, Tanum, Sotenäs, Munkedal och Lysekil så har man under ett antal år bedrivet en samordnad kustzoneplanering för att skapa handlingsfrihet i planering då det finns ett starkt exploateringstryck på kusten. Efter antagande har denna följts av en så kallad "Blå översiktsplan ÖP". Denna avser att långsiktigt skydda och utveckla livet på, i och vid havet i norra Bohuslän. Som ett delunderlag finns en rapport som tar fram de värdefullaste naturområdena utmed norra Bohusläns kust och pekar ut ett antal besöksmål som kan utvecklas. Exempel på dessa är stenlandskapet på Stångehuvud, Bohus-Malmön, Hållö, Ramsvik, Hamburgö och Idefjorden. Rapporten har namnet Granitkusten och publicerades 2013.

Den röda (nordliga) bohusgraniten och dess rundade former ger en mycket speciell prägel på landskapsbilden. Under sommarsolens strålar färgas klipparna rödgula och kusten blir mjuk och inbjudande – trots att klipporna egentligen är hårda, svårvittrade och ogästvänliga för växt- och djurlivet. Detta är nog själva kärnan i begreppet "magiska värden".

Ur rapporten Granitkusten.

I det plattformsarbete som nu initieras genom förstudien är det viktigt att man förhåller sig till det utvecklingsarbete som sker inom turismen i området och att man knyter goda kontakter med de olika planeringsprocesser som pågår. Detta gäller för turismplanering, fysisk planering, landsbygdsutveckling mm.

Erfarenheter av samverkan i granitlandskapet

I förprojektet har vi valt att lyfta fram några av de insatser och åtgärder som skett och som kan anses äga relevans mot bakgrund av projektets målsättning av att utveckla kulturarvet och turistnäringen i samverkan. I kommande process så måste de erfarenheter som vunnits genom olika satsningar analyseras mer genomgående och utnyttjas.

Nya rastplatsen utmed E6.an inom Tanums världsarv.

Världsarvet i Tanum intar med sina unika lämningar av hällristningar en viktig roll i granitlandskapet. Vitlycke museum har vuxit fram som både besöksmål och forskningsinstitution med omfattande dokumentation och publicering av kunskap och upplevelse genom olika medier. Här finns etablerad samverkan med Östfold och även internationellt kring hällristningar och inte minst inom pedagogik för barn.

Ett annat projekt i samverkan var den hällristningsresa som togs fram med kommunerna och lokala föreningar vid mitten av 1990-talet och som presenterades som en "reseguide" utmed Bohuskusten från Lysekil upp till Strömstad. Begreppet finns idag kvar som en bokningsbar turistprodukt med många lokala entreprenörer som aktörer. (www.vastarvet.se)

För fem år sedan skapade ett antal ideella aktörer och konstnärer ett projekt med stenskulpturutställning på norra kajen (Udden) i Hunnebostrand för att omvandla området och lyfta fram konst och sten i samverkan. Kopplingen till KKV fanns tidigt genom att stipendiater medverkat i utställningarna. Verksamheten har utvecklats kraftigt och varit framgångsrik med ett ökande besöksantal till området liksom etablerandet av ett nätverk mellan konstnärer och skulptörer i Europa.

2011 genomfördes en förstudie med syfte att utveckla projektet stenskulpturpark och att skapa ett stenkonstcentrum i Hunnebostrand "Stenens Hus" (www.uddenskulptur.se). Miljön är unik med sitt samspel mellan havet, utlastningskajen och granitbrottets lodräta väggar. Året om är utställningen tillgänglig för alla.

Skulpturutställning på Udden i Hunnebostrand.

Utifrån KKV - Bohuslän med sin kollektiva verkstad och utställningsmöjligheter vid Gerlesborg har man här skapat ett kulturcentrum där flera lokala aktörer ingår och samverkar. Årligen genomförs här Bottna kulturfestival med ett stort antal besökare. Man har även tagit initiativ till skapandet av Bohusläns Stenstipendium; idag ett välkänt begrepp även internationellt. Detta har nu utdelats i 29 år och innebär en uppbyggnad av internationella nätverk. (www.kkv-b.se)

Genom ett tidigare landsbygdsutvecklingsprojekt (Leader Ranrike) så har det skapats en webbaserad vandring genom granitområdet i norra Bohuslän med namnet "Granitleden". Arbetet drevs i föreningsform med aktivt stöd av inblandade kommuner och lokala aktörer. Man tog även fram en folder för besökare och presenterade materialet på TUR-mässan 2005. Projektet, som startade 2001 är idag vilande, men föreningen finns kvar. (www.granitleden.se)

Café och verkstäder på KKV - Bohuslän på Skärholmen.

Skapandet av en modell för samverkan.

Utgångspunkten för ett framtida samverkansarbete utifrån en gemensam plattform bygger på de tankar som presenterades under 1970-talet där man ville decentralisera museiverksamheten från fasta hus i en central ort till att engagera många aktörer på lokal nivå. Här finns inga fasta väggar och dörrar utan man rör sig ute i landskapet mellan många besöksmål/museer/lämningar/ mötesplatser.

Begreppet Ekomuseum myntades, med inspiration från Frankrike, och i Sverige kom man att arbeta efter denna modell i Bergslagen. Här skapades Ekomuseum Bergslagen (www.ekomuseum.se) där kommuner och föreningar gick samman i ett nätverk med stora ambitioner av att lyfta fram Bergslagens historia med sina gruvor, hyttor, masugnar, bergsmansgårdar och inte minst kulturlandskapet. (I norra Bohuslän är granitens landskap är den sammanbindande länken). I Bergslagen har man även aktivt arbetat för att lyfta fram sambandet mellan människan och landskapet och inte bara inriktat sig på teknikhistoria. På så sätt har berättandet och dramatiseringen kommit att bli centrala och viktiga verksamheter i förmedlingen.

En liknande modell har man även arbetat efter i Ekomuseum Gränsland utmed Idefjorden på både svensk och norsk sida. Erfarenhetsutbyte med dessa och även med Slow Valley Ätradalen kan ge inspiration hur föreningar och entreprenörer kan skapa nätverk som samarbetar innovativt inom ett större område för att ge besökaren helhetsupplevelser.

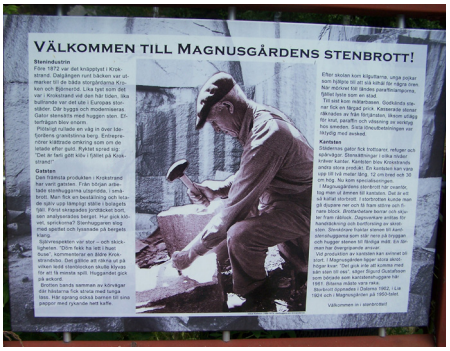

Info-skyltning inom Ekomuseum Gränsland.

Lokala utvecklingsmiljöer - "noder"

Förstudien har haft som syfte att se till hela det bohuslänska granitlandskapet och att i dialog försöka lyfta fram det unika kulturarvet, landskapet och aktiviteter som sker på olika platser. Ur detta omfångsrika material har följande miljöer bedömts som innehållande goda utvecklingsmöjligheter under kommande planeringsperiod fram till 2018. De redovisade miljöerna har alla en bakgrund i det unika granitlandskapet där natur- och kulturarvet formats under olika tidsepoker. Beroende på de lokala förutsättningarna och initiativen har man arbetat på många olika sätt för att berätta om sin plats utveckling och skapandet av besöksmål men det gemensamma återfinns i granitlandskapet unicitet. I texten nedan ges en kort beskrivning av varje miljö. Antalet utvalda miljöer kan komma att förändras över tid beroende på aktörernas möjligheter och intresse.

• Stångehuvud med Vikarvets museum, Idrottsplatsen och Lysekils kyrka

En fantastisk naturmiljö som tidigt skyddats från exploatering. Området var utsatt för stenbrytning men köptes in av Calla Curman på 1910-talet och donerades sedan till Kungliga Vetenskapsakademien för att skyddas som naturminne. Området blev sedan naturreservat 1982. I södra delen har man skapat en museibyggnad som smälter väl in i området. Här finns bland annat samlingar och arkiv från stenhuggarepoken i Lysekil. Inom miljön ligger Gullmarsvallen som är en av Bohusläns vackrast belägna idrottsplatser och invigdes 1934 som ett resultat av AK-arbete för stenhuggare under krisen på 1930-talet. Lysekils kyrka, som stod färdig 1901, har ett majestätiskt läge och har kommit att kallas "Granitkatedralen" och har under lång tid använts som karakteristiskt landmärke från hav och land. Arkitekt var Adrian Petersson som har skapat fler granitkyrkor i både Bohuslän och Halland.

Utsikt över Vikarvets museum på Stångehuvud.

I fönstren i långhuset kan man se scener ur det samtida arbetslivet i Lysekil, med fiskare, stenhuggare och industriarbetare, utförda efter skisser av Albert Eldh. Sommartid genomförs det guidade vandringar i området av en privat entreprenör.

Lysekils kommun äger en stor del av området och är en viktig aktör för att utveckla området, men även stiftelsen som förvaltar naturlandskapet samt Vikarvet och Svenska Kyrkan är viktiga intressenter i framtiden.

Skrotstenshögar mot Lahälla och utlastningskajen vid Brofjorden.

• Lahälla – Rixö

Området har en stark prägel av omfattande brytning av granit och där Rixö kom att växa fram som ett av landskapets allra största storbrott. Idag återfinns mycket av bebyggelsen, vägar, murar och anläggningar trots att storbrottet tömts under skrotstensexporten på senare delen av 1900-talet för att här skapa ett vattenanknutet industriområde. Lahälla har den enda kvarvarande knottmaskinen i landet och restaurering pågår.

Här har en privat markägare, tillsammans med Kulturlandskapet även skapat en vandringsled med information för besökare. Inom området finns välbevarad bebyggelse från stenindustriepoken, även om mycket har förändrats efter nedläggningen av verksamheten 1977. Såväl samhällsföreningen som privata aktörer har stort intresse av att bevara och utveckla områdets potential. Närheten till de fantastiska hällristningarna vid Brastad ger ytterligare dimensioner till granitens landskap.

• Härnäset

Röe den medeltida gården lockar idag många besökare som inte minst utnyttjar granitbergen för klättringsäventyr. Längre ut på näset så finns Bohusläns enda byggnadsminnesförklarade Folkets Hus, uppfört redan 1907. Huset fungerar som mötesplats för många olika kulturaktiviteter under hela året. Här i Fågelviken finns även välbevarade stenhuggarbostäder och uppröjningen utmed landsvägen visar på rester av brott och utlastningsplatser. I Ed fanns ett storbrott som håller på att helt växa igen, utlastningskajerna finns dock kvar mot Brofjorden. Längst ut vid Slävik är flera välbevarade arbetarbostäder. Privata entreprenörer och Folkets Husföreningen har gjort betydande insatser för att lyfta fram områdets kulturarv.

Härnäsets Folkets Hus.

• Bohus – Malmön

Malmön är det landskapsavsnitt där man tydligast ser spåren av över 100 års stenindustri. Öns läge vid Brofjorden har gjort den lämplig för industriell verksamhet i stor skala sedan starten på 1840-talet. Längst ned i söder ligger Draget där den första ångsågen etablerades och här finns en hel del insamlade s k vargar, som är det delar av påbörjade monument som misslyckats men som nu ligger utställda vid hamnen.

Här finns även en särpräglad bebyggelse med förvaltarbostaden inramad av en stor och hög mur av granit. Mot väster och norr på ön ligger de stora brotten som förbundits med järnväg till bearbetningsplatsen i nordost (idag båtuppläggning). En särpräglad smedja är bevarad och upprustad i Hästedalen. Denna plats var en central punkt för både industrijärnvägarna och kraftförsörjningen i brotten runt. Fortfarande finns byggnader kvar som utgör en framtida resurs.

I Stallebrottet har en ideell förening, sprungen ur en aktiv hembygdsförening satsat stort på att skapa en teaterscen där man i år genomförde en första uppsättning med stort publikt genomslag.

Smedjan i Hästedalen på Bohus-Malmön.

• *Hunnebostrand*

Samhället Hunnebostrands historia går tillbaka till 1500-talet, men det först under 1800-talets senare del som en kraftig expansion sker i samband med stenbrytningen. Flera större bearbetningsplatser anlades både på Lahälla och norra kajen, liksom upp mot Ulebergshamn. Mycket av finstenshuggeriet i landskapet har haft sin hemvist i Hunnebostrand och det har gjorts omfattande dokumentationer av både stenhuggeri och export av produkter. Ett stenhuggerimuseum etablerades i sydöstra delen av samhället på slutet av 1980-talet och verksamheten har stadigt utvecklats med ökat besöksantal.

Stenhuggerimuseet i Hunnebostrand.

Ovanför museet har nyligen en Geopark etablerats på privat initiativ och man avser att samverka med Stenhuggerimuseet och även med Folkets Hus/Hav & Land för att arbeta med visningar för skolor. Hunnebo klåfva som är ett omtyckt besöksmål ligger i området vid muséet. I samhällets norra del ligger Udden med sin skulpturpark som efter fem års utvecklande verksamhet lockar besökare året om till alla de skulpturer som ställs ut. Platsen har en rik historia inom stennäringen och här har även spelats arbetarteater efter nedläggningen på 1970-talet.

• KKV - Bohuslän, Skärholmen

Verksamheten och byggnaderna ligger på platsen för ett äldre stenhuggeri och fortfarande drivs verksamhet i berget ovanför av Benders. Kollektivverkstaden etablerades på 1980-talets början och kom att inrymma en hantverksby med många aktörer. Idag är man en del av det nationella utbudet och har ambitioner av att utveckla och skapa nya ingångar till miljön på Skärholmen. I detta spelar granitgården en central och viktig del som lockar många internationella konstnärer och skulptörer.

Stengården på KKV - Bohuslän.

Besöksantalet ökar och både den ombyggda utställningshallen och caféet lockar inte minst sommartid. Lokalerna har behov av upprustning och förnyelse och planering sker för byggande av nya övernattningsbostäder mm. Tillsammans med Grebbestads Folkhögskola planerar man för att genomföra hantverkskurser inom stenhuggeri.

• Hamburgsund

Hamburgsund ligger omgivet av höga berg och i sundet mot Hamburgö har det under lång tid skeppats ut granit från brotten i bergen. Det finns ett otal brott som delvis registrerats i projektform av f.d. Rio Kulturkooperativ (nu Kulturlandskapet) i samverkan med lokala föreningar och enskilda personer. Idag är Bildarkivet en aktör som utvecklat en spännande hemsida med ett rikt bildmaterial som speglar samhället och stenindustrin. Man har även genomfört guidade visningar i en framtagen stig i anslutning till Folkets Hus i östra delen av samhället. I bergen norr om samhället har man nyligen restaurerat en krutbyggnad. Planer finns på att digitalisera allt insamlat källmaterial och skapa en app för besökarna att själva ta del av berättelser och lämningarna. Hamburgö uppvisar ett stort antal lämningar från industriepoken och även här finns en vandringsled. Till Hamburgsundsmiljön kopplas den verksamhet som bedrivs av "Scen på Bönn" som är ett tidigt initiativ för att utveckla ett stenbrott norr om samhället till en teater- och musikscen. I Hamburgsund är både Samhällsföreningen och Bildarkivet aktiva med evenemangsdagar året runt.

"Scen på Bönn" utanför Hamburgsund.

• Hällevadsholm – Rabbalshede

Samhället Hällevadsholm växte upp när järnvägen drogs genom norra Bohuslän och här kom även den inre vägen till Östfold att ha sin förgrening mitt i samhället ("Blå-gröna vägen"). Runt samhället finns mindre brott och i nordöstra delen har Stone Zone vuxit fram ur ett äldre stenföretag. Här finns idag en verkstad, materialförsäljning och en kreativ mötesplats för stenskulptur. I samhällets centrala del ligger Folkets Hus som uppfördes 1926 och är en viktig mötesplats för de boende, men även sommartid för turister. Stenehed är ett av landets största gravfält med kraftfulla bautastenar från järnåldern. Området innehåller över 40 andra fornlämningar i form av gravhögar, långhögar och en skeppssättning. Det finns en väl skyltad information i området som ligger väster om samhället.

Rabbalshede har en lång tradition som utlastningsplats för granit utmed Bohusbanan. Sydost om samhället finns äldre stenbrott där det även har funnits bearbetning och sågning av granit. Idag finns här både pågående brytning och bearbetning av större omfattning. Vid infarten söderifrån till samhället finns en bevarad folkpark.

Steneheds gravfält i Hällevadsholm

• *Fjällbacka*

Samhället, som har anor från 1600-talet, ligger ursprungligen i lä under berget i söder. Här finns den berömda Kungsklyftan som idag utgör ett väletablerat utflyktsmål. Uppe på höjden i norra delen av samhället ligger kyrkan i röd bohusgranit som uppfördes 1892 och är ritad av arkitekten Adrian Pettersson i en stram arkitektur. Från kyrkan har man en imponerande utsikt över skärgården utanför. Här finns även den nyligen skapade skulpturen i glas och granit som är ett samarbete mellan skulptören Pål Svensson och akvarellisten Arne Isacsson. Norr om kyrkan ligger en välbevarad kyrkogård med många intressanta gravar och stenar i granit. Såväl samhällsföreningen som Kville Hembygdsarkiv är angelägna om att lyfta fram samhällets historia. Ett betydande arkiv med material finns, liksom hembygdsmuseet Nestorsgården.

Skulptur vid Fjällbacka kyrka. Pål Svensson och Arne Isacsson.

Utsikt från Skräddö mot världsarvet och Vitlycke.

• Världsarvet Tanum - Vitlycke

Området fick status som världsarv 1994 och utgör en av de 14 områden som finns i landet. Ett flertal samlade hällristningsmiljöer finns inom området som alla är väl underhållna och skyltade. Det finns två museer här, Underlös i öster och Vitlycke i väster. Vid Vitlycke, som tar emot tusentals av utländska besökare, finns idag en utbyggd forskning i samverkan med akademin. Man arbetar med guidningar och visningar för besökarna och har ett starkt fokus på barn och unga. Museet är intresserat av att ingå i ett fortsatt projekt för att lyfta fram granitens användande under lång tid. Nyligen har även en rastplats skapats utmed E6:an som möjliggör information om hällristningar och granitlandskapets karaktär.

• Svinesundsområdet

Landskapet är här dramatiskt med höga berg på både svensk och norsk sida runt Idefjorden. Gränsen mellan länderna tillkom efter 1658. Lämningar finns från de olika krigshandlingar som skett i form av befästningar från 1700-talet och fram till andra världskriget på båda sidor. Den mest monumentala anläggningen är Svinesundsbron som invigdes 1946. Brons historia är dramatisk och visar på granitens fantastiska möjlighet som byggnadssten och uttryck för arkitektur.

Miljön ingår i ekomuseum Gränsland och är uppskyltad både nere vid färjeläget och uppe vid bron. Tyvärr är skötseln och underhållet av tullstationerna på båda sidor eftersatt och här behöver man genomföra en planläggning för att möta det intresse som finns då många reser denna väg trots den nya bron i väster. Strömstads kommun har uttryckt sitt intresse av att ta denna fråga vidare och på Strömstads museum finns ett rikt arkivmaterial, inte minst från brons byggande. Kunskap finns även samlad om de befästningar som byggdes av granit och betong under andra världskriget i gränstrakterna.

Svinesundsbron. Foto: Lars-Erik Hammar.

• *Krokstrand*

Ett stenhuggarsamhälle som växte upp på den svenska sidan av Idefjorden och blev centrum för stenhuggerierna utmed fjordens båda sidor. Stora brott togs upp i de omgivande bergssidorna och dessa kan fortfarande återfinnas i landskapet trots att mycket håller på att växa igen. Bebyggelsen härrör från tidigt 1900-tal med landskapets äldsta Folkets Hus, invigt 1902 och här driver man fortfarande verksamhet. Nere vid hamnplan finns många anläggningar och hus som vittnar om samhällets storhet. En äldre kran har återställts denna sommar och genom området går Bohusleden med rastplats.

Längre upp i samhället finns arbetarbaracker som renoverats och även en av landskapets vackrast belägna fotbollsplaner. Denna anlades 1926 och återinvigdes 1938. Planen, läktaren omklädningsrum och entrébyggnad har restaurerats med byggnadsvårdsmedel. Genom ekomuseum Gränsland har vissa delar skyltats upp under senare år. Det finns en aktiv samhällsförening och idrottsförening i samhället.

Krokstrand med Idefjorden och Bakke på norska sidan.

Samverkan inom plattformen

Samverkan är med andra ord en nyckel till framgång och en förutsättning för att vi ska lyckas med det långsiktiga arbetet att utveckla Bohuslän till ett starkt varumärke. Det gemensamma varumärket är alla aktörers tillgång, därför bär var och en ansvar att bidra till varumärkesarbetet.

De kulturupplevelser vi marknadsför och paketerar är de som på egen hand kan utgöra reseanledning för målgruppen, exempelvis Bohusländsk fiskekultur samt litteraturturismen.

Hämtat från strategidokumentet, framtaget av Västsvenska turistrådet

För att få samtliga kommuner i norra Bohuslän aktivt medverkande i en process är det viktigt att man ser såväl helheten som utvecklingen av de lokala miljöerna som värdefulla och ingående i en näring som utvecklas starkt. Inte minst aktörerna på de lokala platserna skall känna att det finns ett mervärde i att samverka. Gemensamt måste det finnas en stark motivskrivning för att just se samverkan och inte konkurrens som ett medel för att nå fler aktiva inom sin egen verksamhet, men även att nå fler besökare som tar del av och medverkar i utbudet. Här finns underlag i form av utredningar och studier inom kulturturismen som kan utnyttjas och lyftas fram i ett kommande projekt.

Som en del av förprojektet beslöt vi oss för att anordna ett seminarium/workshop som riktade sig till skulptörer, arkitekter, konstnärer, beställare och stennäringen. Man möttes den 3-4 september för att ta del av spännande föredrag och berättelser och även gå i närkontakt med pågående brytning i ett av brotten i mellersta Bohuslän. Målet var att se denna träff som en början på att hitta former för att samverka både mellan olika aktörer, men även att se kopplingar till hela stenindustrin i landet.

Många uttrycket sin uppskattning både över programmets upplägg och innehåll, men framförallt möjligheten av att få tid till samtal och hitta dialoger framåt. Många har hört av sig efter träffen för att utveckla kontakter och hitta framtida samarbeten. Kommande seminarier inom ett större projekt skulle kunna tematiseras kring vissa aktuella frågor.

Många föreningar och organisationer driver idag ett betydelsefullt arbete i sin lokala miljö, skapat utifrån intresse, traditioner och resurser. Det är viktigt att den ideella rollen finns kvar och att man kan stödja eldsjälar och entreprenörer för att utveckla ett område.

Vi beslöt därför att genomföra ytterligare ett seminarium/workshop den 26 oktober på Folkets Hus (Hav &Land) i Hunnebostrand med målgruppen föreningar och aktörer inom de lokala miljöerna som redovisas i förstudien. Detta genomfördes med bra uppslutning och aktiva deltagare som tog stöd i den presentation som Qvarnstensgruvan i Lugnås gav utifrån sina erfarenheter av att utveckla en lokal kulturmiljö med samverkan, nätverk och

ungdomar som ledord. Många spännande processer och idéer ventilerades utifrån vad som sker idag och hur man skulle vilja satsa framåt. Det fanns en stor förhoppning på fler seminarier/ träffar framåt och viljan till samverkan var stor och det är viktigt att ett kommande projekt både stödjer de lokala initiativen och samtidigt sätter dessa i sammanhang genom överblick och helhetssyn på granitlandskapets möjligheter. Kopplingen till turistorganisationerna lokalt och för Västsverige har nu fått en bra ingång till kommande produktutveckling och paketering av upplevelser med fokus på granitlandskapet.

Upplag av gatsten vid Idefjorden omkring sekelskiftet.

Kunskapsutbyte och att ta del av andras praktiska erfarenheter på plats skall läggas in i kommande projekt. Här utgör även en interaktiv hemsida ett arbetsredskap som många kan arbeta med. Mindre delprojekt som i sig rymmer dialog mellan föreningar skulle kunna ta del av de resurser som finns inom Västra Götalandsregionen, exempelvis i programmet för "socialt entreprenörskap". Andra ingångar finns i de medel som finns inom Landsbygdsprogrammet och som Länsstyrelsen handlägger. Här kan man från föreningar söka medel för att utveckla lokala hembygdsgårdar/mötesplatser inom programperioden 2014 -2020. Bidrag finns till arbetslivsmuseer och detta administreras av Riksantikvarieämbetet. Inom landsbygdsutveckling finns även projektmedel för ideella satsningar genom de Leaderkontor (Lokalt Ledd Utveckling) som finns för norra Bohuslän och Dalsland - Årjäng - Munkedal.

Målningar på berget i Rixö. Skapade i väntan på lastning av granit.

Horisontella perspektiv

Under processen med förstudien har det framkommit intresse av att utveckla olika delprojekt och initiativ av mer övergripande karaktär som rör hela granitlandskapet och dessa har grupperats i fyra olika inriktningar. Dessa skall bearbetas in det planerade huvudprojektet och kommer på så sätt att bli en del i arbetet för en plattform som verkar som en katalysator och samordnare av insatser.

• Geologi och natur

Här finns erfarenheter att utveckla vidare för hela området utifrån den geopark som etablerats i Hunnebostrand. Tanken är att man skall pröva om detta koncept har överförbarhet till andra delar för att kunna skapa en "Geopark norra Bohuslän". I samband med den tidigare omnämnda rapporten kring Blå-ÖP för norra Bohuslän så finns det en rapport om naturmiljön och utpekade intressanta områden att arbetat vidare med ur besöksmålsperspektiv. Här kan man lyfta fram de områden som har särprägel av granit och tillsammans med turistorganisationerna se på möjligheterna att samverka för att skapa produkter och paketera dessa. Redan idag kan man säga att föreningen på Hållö utanför Smögen har kommit långt i sitt arbete.

Intressant i detta perspektiv är även det stora intresse som finns från klättrarorganisationer att utnyttja de branta bohusbergen för klättring. Detta kan vara en delvis ny inriktning med turistisk potential, och det har bland annat prövats på lokal nivå vid Röe på Härnäset.

En ytterligare ingång är den ambition som finns hos Trafikverket när det gäller att lyfta fram det unika landskapet genom de investeringar som görs och har gjorts på E6:an genom norra Bohuslän. Ett kommande projekt skulle kunna ge fler ingångar till den internationella turism som nyttjar motorvägen, tillfartsvägar och rastplatser.

• Ungdomssatsning, ett pilotprojekt "Från studietrötthet till eget företagande"

Ansökan om medel för att genomföra ett delprojekt från Sotenäs kommun sker i samverkan med ungdomar som medaktörer. Avsikten är att genomföra en utbildning under ett antal tillfällen samt att få deltagarna att verka som ciceroner under sommartid i Hunnebostrand. Metoden som prövas avser att dels öka intresset för att lyfta fram lokal och regional historia, dels att pröva former för att komma in på arbetsmarknaden eller skapa egna företag inom kultur och turism. Utbildning av auktoriserade guider kan komma att ske. Projektet drivs i tillsammans med Hav & Land och man samverkar med Kultur & Ungdom i Västra Götalandsregionen liksom med Innovatum Science Center. Medel söks från Allmänna Arvsfonden för detta.

Pilotprojektet kommer att resultera i ett koncept som går ut på att erbjuda tjänster med olika innehåll som utförs av kompetenta välutbildade ungdomar. Tanken är att projektet skall följas av de andra kommunerna inom området och att man utifrån erfarenheterna kan skapa liknande verksamhet.

• *Kulturarvets brukande för planering och utveckling.*

En process har startat både från Bohusläns Museum och Kulturlandskapet för att i samverkan med Länsstyrelsen skaffa sig ett bättre underlag för framtida vård- och underhåll av lämningar från stenindustriepoken. Idag finns inget heltäckande material från norra Bohuslän som ger underlag för långsiktig planering om vilka områden som är så värdefulla att de bör undantas från exploatering. Länsstyrelsen har under hösten 2015 bjudit in till samtal kring upplägg av en studie tillsammans med de två aktörerna. Här kommer mycket av underlaget från de ideella organisationerna att ha en stor betydelse för genomförande och kan på så sätt stimulera till samverkan.

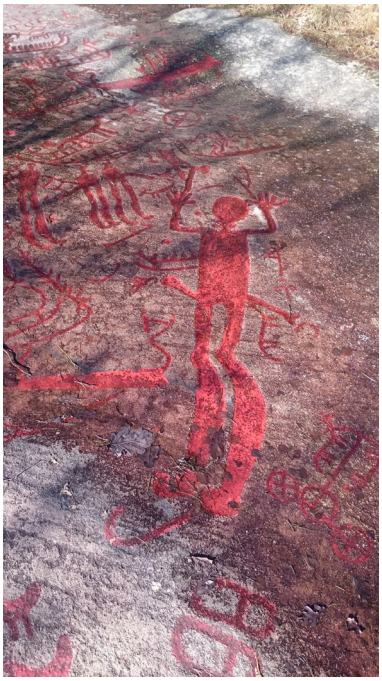

Hällristningar på Backa vid Brastad.

• *Samverkan med Akademin*

Inom förprojektets ram har vi initierat kontakter med Högskolan i Väst (HV) för att se hur man kan koppla an de forskningsfält som finns där till ett kommande huvudprojekt. Ett första möte har gett flera inspel till medverkan genom studier av lokalt mobiliserings arbete, ideella föreningars verksamhet, Drivhuset 8 och till digitala mediapresentationer av processer och delprojekt. Regionens erfarenheter från "Artist in Residence"-processer tas in i projektet och en samverkan med KKV-Bohuslän kan ske där verkstaden på Skärholmen bildar bas.

Material- och utbildningsstrukturer finns på Göteborgs Universitet; Hantverkslabbet vid det som tidigare hette Da Capo i Mariestad. Här finns ett fokus på hantverkets kunnande och förmedling och man har bland annat spelat in dokumentär film om stenhantverk.

Chalmers Tekniska Högskola har under många år bedrivet fältkurser i "stenmiljöer" och det finns ett rikt arkiv som kan nyttjas för att utveckla en fortsatt samverkan, framförallt med arkitektursektionen. 2016 planerar man för fortsatta fältstudier i det bohuslänska granitlandskapet.

Fortsatt process och aktiviteter

Rapporten föreligger klar under november månad 2015. Förankring i de olika kommunerna sker under vinter 2015 - 2016 både på tjänstemannanivå och inom politiken.

Förberedelse för ett kommande huvudprojekt med inriktning på samverkan genom ett plattformsbygge har stöd i rapporten och kommer att utvecklas tillsammans med de resurser som finns tillgängliga i Sotenäs kommun. Man skulle kunna beskriva det som skapandet av ett kultursystem. Kontakter har etablerats under sommaren och hösten 2015 med ingångar till Kommunalförbundet Fyrbodal, Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen, Leader norra Bohuslän samt EU-program.

För att marknadsföra begreppet Granit och satsningen så bör tidigt en interaktiv hemsida skapas som ingår som en viktig del i huvudprojektet. Perspektivet på huvudprojektet har en räckvidd på tre år och skall genomföras i dialogform där många aktörer känner sig delaktiga och har möjligheter att påverka processen. Samtliga ingående kommuner i norra Bohuslän skall vara representerade i styrningen av projektet.

Samverkan har skapats med forskaren vid Stockholms Universitet Lisa Warsén som har lång erfarenhet av samverkansprojekt baserat på lokalt utvecklingsarbete och underifrånperspektiv. Hon är numera verksam i Glasriket (Orrefors) och Granitprojektet finns med i en ansökan till Kampradsstiftelsen där vi kan få tillgång till seminarier med produktutveckling och ett utvidgat nätverk av aktörer.

Om inte Stenakademien utvecklar sitt samarbete så bör man överväga att öka engagemanget från företagens sida i huvudprojektet.

Processen med att skapa ett Stenens Hus i Hunnebostrand bör drivas som sett separat projekt då det är beroende av ett stort antal faktorer som kommer att påverka både tidplan och ekonomisk investeringar. Ett intresse finns från Kulturhuset Hav & Land att, som uppdrag från Sotenäs kommun, driva mer av kulturella utvecklingsfrågor i kommunen och man skulle på så sätt kunna bryta ny mark genom att vara huvudansvarig för utvecklingen av skulpturparken Udden och skapandet av ett Stenens hus. (Se även bilaga 2). Det är viktigt att det fortsatt sker ett samspel mellan de två processerna för att utveckla begreppet Granit för att på så sätt stärka varandra.

Skiss för stenens hus i samband med Chalmers Tekniska högskolas kurs i Hunnebostrand

• Lokala utvecklingsmiljöer och samverkan

Seminariet med de aktuella lokala utvecklingsmiljöerna skedde under senare delen av oktober 2015. Resultatet publiceras i rapportform. Utifrån våra erfarenheter av denna dag så finns det ett mycket starkt intresse för att utveckla samverkan och gärna skapa möten med de turistansvariga för gemensamma inspel till besöksnäringen. Man har uttryckt behov av att gärna träffas på fler gemensamma seminarier där man med kommunernas kulturansvariga driver samverkansprocessen framåt. I ett kommande huvudprojekt skulle man prova, tillsammans med de lokala föreningarna/entreprenörerna, att genomföra en process med SWOT-analys för de olika miljöerna för att på så sätt att skapa ett spännande material för framtida utveckling.

Medfinansiering från kommunerna i norra Bohuslän bör sökas för att utveckla de olika lokala miljöerna och samverkan dem emellan. Detta bör klarläggas under vintern 2015 - 2016.

En kommande ansökan för ett huvudprojekt bör söka stöd hos såväl Fyrbodals kommunalförbund som hos Västra Götalandsregionen och aktuella Leaderområden.

Paus i arbetet med att åter montera kranen i Krokstrand. Foto Karin Askberger 2015.

• Horisontella perspektiv

1. Inom kommande huvudprojekt så skall aspekterna på utvecklandet av en så kallad geopark för hela granitlandskapet beaktas. Med utgångspunkt från de erfarenheter som finns lokalt med Geoparken i Hunnebostrand och de regionala initiativen i Västra Götaland (bl a Platåbergen i Västergötland) tas förslag fram på möjliga vägar att processa detta. Detta skulle kunna ske genom en separat förstudie för att få ett delregionalt samspel.

2. För att genomföra ungdomssatsningen 2016 är det viktigt att en ansökan förankras hos bidragsgivare och Arbetsförmedlingen. En ansökan till Allmänna Arvsfonden bör vara inlämnad senast under november månad 2015. Sotenäs kommun och Hav & Land ansvarar för att detta sker.

3. Länsstyrelsen tar initiativ till ett samrådsmöte för att långsiktigt se på hur olika stenmiljöer skall säkerställas och utvecklas. Ett utredningsuppdrag kommer förhoppningsvis att lämnas under vintern 2015 - 2016 där Kulturlandskapet och Bohusläns Museum samarbetar. En samverkan med kommande huvudprojekt för Granit bör ske.

4. I samband med ansökan om ett huvudprojekt upprättas ett gemensam PM med Högskolan i Väst där man definierar vilka roller respektive parter har samt hur finansieringen skall ske. Kontakter med G.U. tas initialt så att eventuell medverkan arbetas in i ett huvudprojekt. De inledda kontakterna fortsätter med Chalmers för att se på samverkan under kommande år.

Illustration fortsatt process

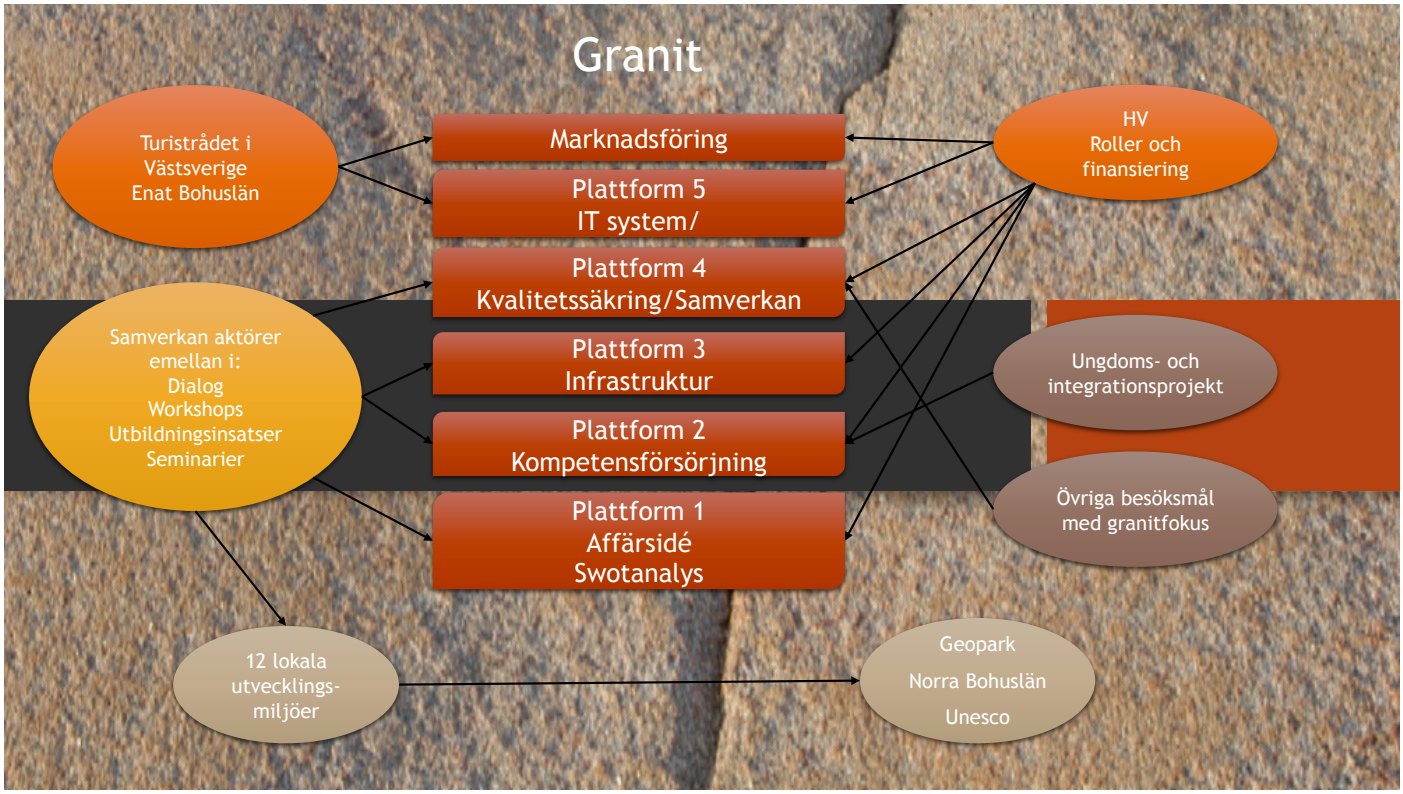

- ***Swotanalysen:*** *skall lyfta fram det unika och attraktiva för besökaren, formulera affärsidén för varje besöksmål, identifiera behov av kompetensförsörjning och infrastruktur.*
- ***Kompetensförsörjning:*** *Upprättande av kompetensförsörjningsplan*
- ***Infrastruktur:*** *upprättande av infrastrukturplan*
- ***Kvalitetssäkring:*** *av säljbara produkter, utveckling av metod och system för samverkansplattform*
- ***IT-uppbyggnad*** *anpassad för Granit*
- ***Marknadsföring:*** *samarbete med Turistrådet i Västsverige*

SAMVERKANSPARTNERS

- ***Tolv utvecklingsmiljöer enligt förstudie***
- ***Högskolan Väst***
- ***GU, Chalmers***
- ***Geologer i förening för Geopark Norra Bohuslän***
- ***Ung kultur***
- ***Turistrådet i Västsverige***
- ***Certifierad Guideförening***
- ***Coompanion Fyrbodal***
- ***Kulturlandskapet***
- ***Bohusläns Museum***

Rest sten vid Hällesmörk utmed Idefjorden.

Besöksmål med granitfokus

Nedan redovisas ett antal besöksmål i norra Bohuslän som kan sägas ha "Granitprägel". Flera av dem bygger på det material som togs fram inom ramen för projektet Granitleden. Dessa har sedan bearbetats och kompletterats under förprojektets gång. Urvalet bygger alltså på innehållet av ett rikt kulturarv och samtliga platser är möjliga att besöka även om informationen på plats varierar. Listan kan komma att kompletteras.

Saltkällans rastplats utmed E6:an.

- *Rastplats vid Saltkällan. Anlagd rastplats utmed E6:an vid Munkedal med granitinstallationer av konstnären Kristian Blystad.*

- *Bron över Örekilsälven. Anläggningsmiljö vid Kvistrum med flertal stenvalv som var en del av gamla riksvägen över passagen i dalgången.*

- *Fridhems kyrkogård i Lysekil. En unik miljö vid Gullmarn helt präglat av granitstenar och grus.*

- *Brastads kyrka. Uppförd på 1870-talet i granit och tak beklätt med skifferplattor.*

- *Lökebergsristningen. Hällristningar med intressanta motiv som är djupt inhuggna i hällen. Området är röjt och skyltat.*

Hållö. Foto: Conny Hansson.

- *Hållö fyrplats, naturlandskap, jättegrytor och bebyggelse utanför Smögen. Aktiv förening med ett museum.*

- *Åby säteri, hällristningsmiljö som är väl skyltad vid Nordens Ark.*

- *Sotenkanalen, byggnadsverk från 1930-talets krisperiod utförd genom så kallat Ak-arbete. Ålderdomlig välbevarad stenstuga utmed kanalen.*

- *Bron i Hovenäset, en av landets största valvbroar i granit.*

- *Väderöarna, fyrmiljö och lotsstation med en nyligen genomförd vandringsled, märkliga ristningar i bergen.*

- *Torsbo ristningarna, sydost om Hamburgsund, skepp, fotsulor mm. Skyltat.*

- *Vrångstads gravfält, flertal lämningar med domarring och tunnel i granit.*

- *Bron över Kynneälv. Vid Sundshult i Bullaren ligger en valvbro i granit med högt läge i den kraftiga forsen.*

- *Hällesmörk vid Idefjorden utlastningskaj och monument efter Karl XII:s krig.*

- *Stadshuset i Strömstad, en tidig 1900-talsbyggnad med spännande arkitetur i sten och puts.*

- *Blomsholms fornlämningar. Stort och välskyltat område som vårdas kontinuerligt med gravfält och skeppssättning.*

”Stenens hus”

Skapandet av en central plats för ”Graniten” i stenindustrilandskapet har utvecklats i Hunnebostrand där det mest spännande och spektakulära förslaget är att utveckla Udden som ”Stenkonstcentrum” och här skapa en byggnad med internationell räckvidd som kan utnyttjas året runt. Den kommande processen bygger vidare på de förslag som lämnades i Leaderförstudien 2012.

Det behöver förmodligen skapas en stödförening eller annan typ av ideell förening som driver processen framåt och där man prövar nya perspektiv för ett genomförande. Ett förslag är att samla lokala intressenter till ett möte vintern 2015- 2016 för att ta i frågan i god tid före sommarens kommande evenemang 2016. När det gäller skulpturutställningens fortsättning så är erfarenheten den att det främst är finansieringen som är det stora problemet och man kan inte förvänta sig att alla bidragsgivare ställer upp under många år i något som mer kan sammanfattas som en pågående verksamhet än ett projekt. En stor del av kostnaderna ligger på transport och montering av ”tunga objekt”, däremot finns det goda nätverk, samverkan och engagemang runt om i Europa för att fortsätta den framgångsrika utvecklingen.

Utifrån befintligt material och den nu lämnade förstudien föreslås en grundlig rapportering till Sotenäs kommun för att få en tydlig viljeyttring kommunen om fortsatt process för ett ”Stenens Hus”. Det behövs även ett klarläggande processen med planläggning av området från kommunens sida så att det skapas juridiska grunder för möjligheterna till ett framtida byggnadsprojekt.

Det finns behov av att formulera en typ av innehållsbeskrivning till ett stenkonstcentrum som bygger på den gamla förstudien och som innefattar beskrivningar av tänkta aktiviteter, volymer och ytor. Förhoppningsvis kan detta samspela med de tankar som kommunen har på en typ av ”Cultural Planning” för denna del av Hunnebostrand. Underlaget kan sedan under 2016 kunna fasas in som underlag för en arkitekttävling eller skissuppdrag.

Kommunen bör tillsätta en separat arbetsgrupp som arbetar aktivt med denna process då man har markinnehavet och visionen för Hunnebostrand och Sotenäs framtid som uppdrag. Skapandet av ett ”Stenens Hus” är en framtidsfråga där man har möjlighet att verkligen profilera sig och ”sätta Sotenäs kommun på kartan”.

Samverkan inom samhället med både samhällsföreningen, Hembygdsföreningen/Stenhuggerimuseet, Geoparken och inte minst Kulturhuset Hav & Land måste få en form som inbjuder till dialog och avstämningar kontinuerligt.

Under hösten 2015 har frågan om ett utvidgat uppdrag för Hav & Land aktualiserats och om detta kommer att innefatta processen för Udden med skulpturutställning och ett kommande "Stenens Hus" så finns en mycket bra grund att arbeta efter. När detta blir fastlagt kan man ta kontakter med såväl regionala bidragsgivare (Fyrbodals Kommunalförbund, Västra Götalandsregionen samt Leader norra Bohuslän) som med de kontakter som finns inom Sotenäs kommun för att konkret söka EU-stöd för en satsning på "Stenens Hus". Information har lämnats till dessa aktörer under förstudiens genomförande.

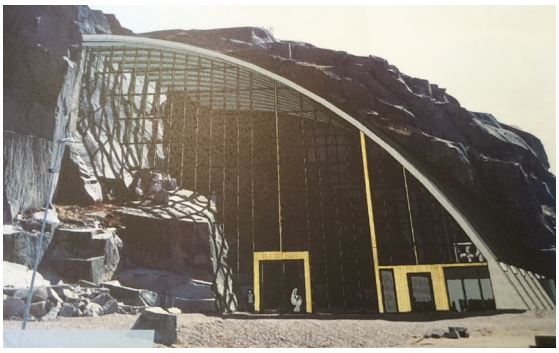

Skiss för stenens hus i samband med Chalmers Tekniska högskolas kurs i Hunnebostrand

Rolf Danielsson
Gerlesborg 23 november 2015

Förstudiens styrgrupp

Britt Wall, Sotenäs kommun
Staffan Karlander, Sotenäs kommun
Cia Säll Lysekils, kommun
Anneli van Roijen, Tanums kommun
Eva Pettersson, Tanums kommun
Jan-Olof Karlsson, Munkedals kommun
Jan Palmblad, Strömstads kommun (senare ersatt av Gunilla Sandin)
Marianna Andersson, Fyrbodals kommunalförbund (Adj.)
Anders Persson, Västra Götalandsregionen, reg. utv.(Adj.)
Ruddi Laang, Länsstyrelsen Västra Götalands län (Adj.)
Hans Leutscher, stenkonstnär (Adj.)

Referensgrupp inom förstudien

Carl-Johan Starck, Sotenäsgillet, Stenhuggerimuseet
Lena Aldrin Jansson, Bohusläns Guider
Lars Rydbom, Bohusläns Museum (samt Ulla Karlström Bohusläns Museum)
Stig Swedberg, Kulturlandskapet
Pål Svensson, konstnär och stenskulptör
Per Hållén, NAV (Arbetslivsmuseerna i Väst)
Kristin Jonsson, vik. verksamhetsledare KKV - B (samt Carl Forsberg KKV - B)
Lukas Arons, stenskulptör

Kontakt: Sotenäs kommun - kultur och fritid
Britt Wall, Staffan Karlander
Parkgatan 46, 456 80 KUNGSHAMN
0523-66 40 00

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄN

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN

Fyrbodal

Sotenäs kommun

TANUMS KOMMUN

STRÖMSTADS KOMMUN

Munkedals Kommun

LYSEKILS KOMMUN

Grafisk form: www.kulturgrafik.se